

SPOŠTOVANJE ČLOVEKOVIH PRAVIC IN TEMELJNIH SVOBOŠČIN V VOJSKAH DRŽAV EVROPSKE UNIJE: PRISTOPI, PRAKSE, MEHANIZMI

RESPECT FOR HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS IN ARMED FORCES OF EU MEMBER STATES: APPROACHES, PRACTICES AND MECHANISMS

Povzetek Začetki razprav o človekovih pravicah segajo v 17. stoletje, mednarodna pravna arhitektura človekovih pravic pa je bila postavljena s Splošno deklaracijo o človekovih pravicah leta 1948. Po koncu hladne vojne je razumevanje varnosti dobilo novo dimenzijo, spoštovanje človekovih pravic je postalo imperativ vojaške organizacije, s tem pa so se odprle razprave o zagotavljanju celotnega spektra človekovih pravic pripadnikom vojaške organizacije. Skozi analizirane dokumente evropskih institucij in sodbe sodišč ugotavljamo, da so priporočila usmerjena k uveljavljanju koncepta »državljan vojak« in tako k zmanjševanju omejitev uživanja človekovih pravic za pripadnike vojaške organizacije. Članice EU uporabljajo pri zagotavljanju človekovih pravic vojakom dva pristopa, ki sta odvisna predvsem od zgodovine, tradicije in razumevanja vloge vojske v družbi posamezne nacionalne države. Prvi, tradicionalni pristop, postavlja v ospredje vojaško organizacijo in njene naloge, pravice pripadnikov so majhne. Drugi, postmoderni pristop, ki sledi konceptu »državljan vojak«, postavlja v ospredje spoštovanje človekovih pravic in povečuje obseg vojakovih pravic. Spoštovanje človekovih pravic znotraj vojske lahko država zagotovi z zakonodajo, uveljavitev v praksi pa preverja z učinkovitimi nadzornimi mehanizmi.

Ključne besede *Vojaška organizacija, vojak, človekove pravice in temeljne svoboščine.*

Abstract The beginnings of discussions about human rights go back to the 17th century, while the international legal architecture relating to human rights was established by the Universal Declaration of Human Rights in 1948. When the Cold War ended, the understanding of security entered a new dimension. Respect for human rights became an imperative of military organizations, which opened discussions about the provision of an entire spectrum of human rights for members of a military organization. Analyzed documents of European institutions and rulings of courts bring us to a conclusion that recommendations are designed to enforce the concept

of the »citizen-soldier« and, consequently, to decrease the limits imposed on the volume of human rights enjoyed by members of a military organization. When ensuring human rights for soldiers, EU member states use two approaches which depend mainly on history, tradition and understanding of the role of the armed forces in the society of an individual nation state. The first, traditional approach is focused on a military organization and its tasks, while the level of rights enjoyed by servicemembers is low. The second, post-modern approach is focused on respect for human rights and increases the extent of rights enjoyed by soldiers. A state can ensure respect for human rights in a military organization by the means of legislation, and verify its practical implementation through effective control mechanisms.

Key words *Military organization, soldier, human rights and fundamental freedoms.*

Uvod Človekove pravice in temeljne svoboščine so konceptualno neločljive in predstavljajo pravico vsakega posameznika. Za ohranjanje legitimnosti mora sodobna demokratična družba slediti politikam, s katerimi zagotavlja ustrezno raven varnosti v družbi, in hkrati najti ustrezne rešitve, ki varujejo človekove pravice in temeljne svoboščine. Koncept individualne varnosti in koncept človekovih pravic sta v postmodernem obdobju povezana in predstavljata indikator družbenega razvoja (Human Development Report 1994¹). V občutljivem razmerju med varnostjo in svobodo je vojaška organizacija tisti dejavnik, ki sodeluje pri zagotavljanju mednarodne in nacionalne varnosti, med njene naloge pa spada predvsem zaščita človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Vendar so prav pripadniki vojaške organizacije tisti, ki so za človekove pravice in temeljne svoboščine najpogosteje prikrajšani.

Evropska unija predpisuje kandidatkam pred vstopom v članstvo uveljavitev določenih standardov varovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin v nacionalnih predpisih. Ali obstajajo podobni standardi tudi glede spoštovanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin v vojaški organizaciji? Katere so najpomembnejše pravice za vojake in kako se uveljavljajo v praksi? Ženevski center za nadzor nad oboroženimi silami² svetuje svojim članicam ustvarjanje mehanizmov za povečanje spoštovanja in ozaveščenosti človekovih pravic in temeljnih svoboščin v vojaški organizaciji. Kakšni so ukrepi za zaščito spoštovanja človekovih pravic v vojaški organizaciji?

Kakšne koncepte pri zaščiti človekovih pravic in svoboščin vojakov zagovarjajo organizacije regionalne varnosti in kakšne pristope svetujejo institucije, ki skrbijo za človekove pravice? Kako so mednarodne zahteve glede spoštovanja človekovih pravic uveljavljene za pripadnike vojaške organizacije v praksi držav članic?

¹ V Poročilu o človekovem razvoju izstopa, da je končni cilj nove varnostne doktrine preusmerjen iz varnosti nacionalne države in osredotočen na varnost ljudi ter varnost posameznika. Varnost države in varnost posameznika se praviloma dopolnjujeta. Čeprav obstajajo aktualne razprave o ustreznem razmerju med varnostjo, svobodo in zagotavljanjem človekovih pravic, je zaščita človekovih pravic imperativ človeške varnosti, temelj človekove svobode pa je soodvisnost razvoja, varnosti in človekovih pravic (UN Doc. A/59/2005, str. 4).

² Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, DCAF.

Z zgodovinsko deskriptivno anlizo bomo predstavljali nastajanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Z metodo analize sodb sodišč in sinteze institucionalne ureditve in teoretskih izhodišč različnih avtorjev bomo opredelili najpomembnejše človekove pravice in temeljne svoboščine za vojaka. Z analizo predpisov in dokumentov bomo ugotovili, kakšne so usmeritve evropskih institucij na področju človekovih pravic za vojake. Z analizo poročil in ureditev bomo opredelili pristope članic EU glede spoštovanja človekovih pravic in svoboščin za vojaka. Analizirali pa bomo tudi mehanizme, ki zagotavljajo spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin v vojaški organizaciji. S prispevkom želimo spodbuditi razmišljanja o spoštovanju človekovih pravic v vojski nasploh in o možnostih umestitve vsebin v program rednih nivojskih usposabljanj v Slovenski vojski.

1 ZGODOVINA ČLOVEKOVIH PRAVIC

Začetki prvih razprav o človekovih pravicah segajo v 17. in 18. stoletje, ko so se vsebine pojavile v politični retoriki ter pravnih zapisih, bile pa so posledica meščanskih revolucij³. V začetku 17. stoletja, točneje leta 1625, je Hugo Grotius⁴ predstavil moderno idejo o naravnih pravicah človeka posameznika. Trdil je, da so vsi ljudje *sui juris*⁵, vsako nasprotovanje temu pa bi bilo treba kaznovati. Leta 1651 je angleški filozof Thomas Hobbes⁶ v svojem filozofskem delu *Leviathan* ugotavljal, da v družbi vladata anarhija in odsotnost pravic. Leta 1689 pa je angleški filozof John Locke⁷ v svojem delu *Dve razpravi o vladanju*⁸ postavil teoretska izhodišča človekovih pravic⁹, ki pomenijo prvo klasično pojmovanje človekovih pravic, takrat imenovanih tudi naravne pravice¹⁰. Bistvo Loeckovega dela je bilo spoznanje, da so vsi ljudje rojeni enaki in svobodni in nihče nima pravice jemati nikomur njegove

³ Eden ključnih dokumentov Francoske revolucije je bila Deklaracija o pravicah človeka in državljana iz leta 1789; orig: *La Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen*, ki je prepovedovala družbene razlike ter opredelila pravico do svobode, lastnine, varnosti in upora proti zatiranju.

⁴ Hugo Grotius (1583–1645).

⁵ Pod lastno oblastjo (svobodnjaki, svobodni).

⁶ Thomas Hobbes (1588–1679), znan po izreku *Homo homini lupus* (Človek človeku volk). Hobbes velja tudi za prvega, ki je sistematično predstavil idejo družbene pogodbe in naravnega stanja. Zagovarjal je potrebo po družbeni pogodbi, s katero bi vzpostavili temelje družbe ter pravic in dolžnosti posameznika.

⁷ John Locke 1632–1704, prištevamo ga med predstavnike zgodnjega razsvetljenstva. Na filozofskem področju je iz empirističnih izhodišč izpodbijal takratni prevladujoči vpliv kartezijanskega racionalizma in poudaril vlogo izkustva pri pridobivanju spoznanj. Zagovarjal je nevtralnega sodnika v državi, ki deluje za zaščito življenja, svobode in premoženja.

⁸ Prevedeno tudi kot *Dve razpravi o oblasti* (*Two Treatises on Government*).

⁹ Locke je tako imenovane »naravne pravice« (natural rights) razvil na doktrini naravnega prava in jih povezal z naukom filozofov tega obdobja. Termin naravne pravice se je leta 1789 preoblikoval v termin »pravice človeka« (*droits de l'homme*), kar je bil začetek procesa kodifikacije pravic v ustavah večine držav ter mednarodnem pravu. Aktualni mednarodni mehanizmi za varovanje človekovih pravic še vedno temeljijo na izhodiščih, ki jih je postavil Locke v svojih političnih teorijah.

¹⁰ V dobi razsvetljenstva se je njegova filozofija znašla v besedah revolucionarjev v Franciji in ZDA.

z rojstvom¹¹ pridobljene svobode¹². Temu obdobju pravimo tudi prva generacija človekovih pravic ali obdobje *Liberte*¹³. Razpravo o človekovih pravicah sta nadaljevala liberalni utilitaristični kritik Jeremy Bentham¹⁴, ki ni priznaval tako imenovanih naravnih pravic, temveč je zagovarjal pravico pozitivnega pravnega sistema¹⁵, in Edmund Burke¹⁶, ki ni zanikal obstoja in pomena naravnih pravic in je zagovarjal tezo, da naravne pravice pri običajnih ljudeh spodbujajo revolucionarna čustva, povzročajo socialni nemir in vodijo do uničenja družbene strukture. Socialistični pogled na naravne pravice je utemeljil Karl Marx¹⁷, ki je kršenje pravic pripisal predvsem težnjam po povečanju (zasebnega) kapitala. V drugi generaciji človekovih pravic, po Vasaku (1977) imenovani tudi *Egalite*, najdemo ekonomske, socialne in kulturne pravice, ki so nastale kot rezultat revolucionarnih in socialnih bojev v Franciji in drugod po svetu, vsebina pa je socialna enakost in pravičnost. Tretja generacija *Fraternite* teži k pravičnejši globalni porazdelitvi moči in bogastev, daje pravico do samoodločanja, gospodarskega in socialnega razvoja, pravico uživanja globalnih dobrin in koristi, pravico uživanja skupnih dediščin človeštva, pravico do zdravega in trajnostnega okolja ter pravico do humanitarne pomoči ob nesrečah¹⁸. Večja politična emancipacija in demokratizacija družbe je v naslednjih dveh stoletjih vsebini človekovih pravic dala nov zagon. V drugi generaciji, ki se je razvila v devetnajstem stoletju, je bilo največ vsebin posvečenih preprečevanju izkoriščanja delavskega razreda in kolonialnih narodov ter oblikovanju socialnih pravic. Tretja generacija daje poudarek pravičnejši prerazporeditvi moči in bogastva kot dejavnikoma globalnih napetosti in generatorjema kršitev človekovih pravic.

Kot začetek internacionalizacije človekovih pravic štejemo pojav zahtev po tako imenovanih skupinskih pravicah v 18. stoletju, kar je bistveno prispevalo k

¹¹ V filozofski in politično-pravni doktrini človekovih pravic, ki se je razvila v obdobju evropskega razsvetljenstva (začetki te doktrine segajo v 17. in 18. stol.), pa so bile človekove pravice univerzalne, absolutne, dane človeku že zgolj z njegovo (človeško) naravo in podobno. Gre za ugotovitve različnih mislecev, ki so odkrivali, da obstajajo neke temeljne, vsem ljudem skupne in po naravi dane vrednote oziroma dobrine, ki jim je treba zagotoviti celovito varstvo, še posebej pred oblastno (državno) prisilo (Cerar, 2001, str. 27).

¹² Pravni naturalizem – človekove pravice so pridobljene z rojstvom človeškega bitja.

¹³ Karel Vasak, francoski pravnik, je v svojem članku »Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights« razvil klasifikacijo in človekove pravice razvrstil v tri generacije: 1. generacija (*Liberte*) državljanske in politične pravice, ki jih povezuje s politično filozofijo individualizma in s tem povezani ekonomsko in socialno doktrino *lassiez – faire*, prvo generacijo pa pojmuje bolj kot negativne pravice *freedom from* kot pozitivne *right to*, ki so zajete v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah člen 2-21; 2. Generacija (*egalite*) zajema po Vasaku ekonomske, socialne in kulturne pravice z izvorom v revolucionarnih in socialnih gibanjih v Franciji in drugod po svetu, vsebina pa je socialna enakost in pravičnost. Najdemo jih v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah 22–27 čl.; 3. *Fraternite*, kar razumemo tudi kot solidarnostne pravice, ki so se pojavile kot težnja po globalni porazdelitvi moči, bogastva ter drugih dobrin in koristi.

¹⁴ Jeremy Bentham (1748–1832) velja za enega utemeljiteljev pravnega pozitivizma.

¹⁵ Argument pravnega pozitivizma – človekove pravice so priznane zato, ker so zapisane v različnih nacionalnih ali mednarodnih pravnih aktih.

¹⁶ Edmund Burke (1729–1797).

¹⁷ Marxova misel je dobila klasičen značaj in navdihnila mnoge revolucionarne tokove. Spodbudila je tudi oktobrsko revolucijo 1917 in bistveno pripomogla k sprejemu socialne zakonodaje.

¹⁸ Vsaka generacija človekovih pravic je nastala v določenem zgodovinskem kontekstu. Prva generacija je bila posledica revolucij poznega 18. stoletja pod vodstvom buržoazije, značilnost tega obdobja je bila odprava fevdalizma in kolonializma.

preoblikovanju koncepta človekovih pravic. Leta 1791 se je Olympe de Gouges¹⁹ zavzemala za povečanje pravic žensk v skupnosti²⁰. Hkrati je tematika človekovih pravic postajala del retorike številnih medvladnih in mednarodnih srečanj, kar je pripeljalo k postopnemu vključevanju človekovih pravic v mednarodno pravo. Odločilen zgodovinski trenutek internacionalizacije človekovih pravic so bili procesi proti vojnim zločincem po drugi svetovni vojni, ko je mednarodna skupnost z ustanovitvijo mednarodnih sodišč in sprožitvijo procesov v Nürnbergu in Tokiu postavila temelj pravne prakse kaznovanja kršitev človekovih pravic. Posledično je nastala tudi Splošna deklaracija o človekovih pravicah²¹ s sankcijami, izvršljivimi²² v pozitivnem mednarodnem pravu in pravu nacionalnih držav z namero manjšanja zlorab, človekove pravice pa so postale univerzalna kategorija. S človekovimi pravicami so v neposredni povezavi tudi temeljne svoboščine²³, ki dopuščajo posamezniku svobodo odločitve (npr. svoboda združevanja, sindikalna svoboda). Teoretiki in pravniki razvrščajo človekove pravice v vsebinsko logične skupine, za potrebe tega prispevka povzemamo Cerarja: Glede na razmerje med posameznikom in državo (Cerar, 2001 str. 36) razlikuje med pravicami treh temeljnih položajev (statusov²⁴).

2 ČLOVEKOVE PRAVICE IN VOJAŠKA ORGANIZACIJA

Človekove pravice niso absolutne niti v najbolj demokratičnih družbah. Tisti, ki so jim zmanjšane ali odvzete določene človekove pravice, so največkrat prav vojaki²⁵, ki v imenu države opravljajo posebno službo. V tradicionalnem smislu se je vojak skozi stoletja že z vstopom v vojsko odrekel nekaterim individualnim pravicam (Sabrosky 1977, str. 55), vojska pa je morala po tem konceptu in skladno z družbeno

¹⁹ Olympe de Gouges oz. Marie Gouze je avtorica dela *Deklaracija o pravicah žensk in meščank (Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne)* iz leta 1791, kar je bil odziv na Deklaracijo o človekovih in državljanskih pravicah (*Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*).

²⁰ V istem obdobju so se pojavila gibanja za odpravo suženjstva in boji za pravice drugih ranljivih družbenih kategorij: otrok, beguncev, zapornikov in invalidov.

²¹ Mednarodno pravo o človekovih pravicah temelji na Splošni deklaraciji človekovih pravic iz leta 1948, ki ureja številna področja človekovih pravic, te pa so podrobneje razčlenjene v različnih deklaracijah in drugih mednarodnih pravnih dokumentih.

²² Mednarodna skupnost je po drugi svetovni vojni kodificirala standarde človekovih pravic, sledil je postopek ratifikacije (standardi so postali zavezujoči za države podpisnice), nato pa so se izvajali standardi oziroma uveljavljale sankcije. Uvedeni so bili pritožbeni mehanizmi (1970), imenovan je bil visoki komisar za človekove pravice (1993) in sprejet statut Mednarodnega kazenskega sodišča s splošno pristojnostjo pregona domnevnih storilcev (vključno z voditelji držav in vlad).

²³ Pojem pravice implicira dolžnost nekega subjekta, ki ni istoveten z nosilcem pravice, da s svojim (aktivnim ali pasivnim) ravnanjem nosilcu pravice neposredno omogoči njeno uresničitev. Svoboščina predvsem pomeni, da država in drugi subjekti ne smejo posegati v zavarovano (svobodno) sfero posameznika (Cerar, 2001 str. 28).

²⁴ Pravice negativnega statusa so tiste, ki posamezniku zagotavljajo položaj, v katerega država in drugi subjekti ne smejo posegati (npr. svoboda vesti in veroizpovedi, svoboda izražanja, pravica do zasebne lastnine ter varstvo osebnih podatkov). Pravice pozitivnega statusa zagotavljajo posamezniku, da bo država delovala v njegovo korist (npr. država zagotavlja posameznikom pravico do osnovnega šolanja ter pravico do zdravstvenega varstva). Pravice aktivnega statusa pa so tiste, na podlagi katerih lahko posamezniki (aktivno) sodelujejo v političnem oziroma javnem življenju (npr. pravica do sodelovanja pri upravljanju javnih zadev, pravica do zbiranja in združevanja ter volilna pravica).

²⁵ Izraz vojak se v sestavku uporablja namenoma, da se ne dela razlik med pripadnicami in pripadniki vojaške organizacije, profesionalnimi vojaki ali naborniki.

pogodbo²⁶ ohranjati tradicionalne vrednote, če je hotela ostati učinkovita (Fields in Jensen v 1998 Garb, 2009 str. 106). Nasprotno pa številni znanstveniki (Moskos 2000; Burk 1998, Manigart 2003, Grizold 2005 in drugi) ugotavljajo, da se oborožene sile v postmodernem obdobju prilagajajo novemu varnostnemu okolju, ki je vplivalo ne le na spremembo težišča poslanstva oboroženih sil, temveč tudi na spremembo v organizacijskem in poklicnem smislu ter na pristop do zagotavljanja človekovih pravic vojakom. Oblikovanje človekovih pravic je v vojaški organizaciji pomembno vsaj iz dveh razlogov: (1) Vojaške organizacije v postmodernem obdobju le še redko sodelujejo v konvencionalnih vojnah, kot jih poznamo iz zgodovine. Postmoderno obdobje je čas vzpostavljanja in vsiljevanja miru, oborožene sile pa sodelujejo predvsem v mirovnih operacijah in na misijah. Vojaki pri teh aktivnostih pomagajo političnim institucijam pri vzpostavitvi vrednot spoštovanja človekovih pravic in svoboščin, vsebine teh nalog pa veliko lažje opravijo, če je spoštovanje človekovih pravic tudi njihova vrednota. (2) Vojaške organizacije so vse pogosteje angažirane v multinacionalnih enotah, skupnih operacijah in na misijah, kjer so razlike pri uživanju človekovih pravic močno poudarjene²⁷. Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic (EKČP) postavlja minimum standardov ter okvir omejitev²⁸ človekovih pravic za pripadnike vojaške organizacije, veliko vlogo pri varovanju človekovih pravic vojakov pa ima tudi Evropsko sodišče za človekove pravice²⁹ (ESČP) s svojo prakso. Na ravni EU človekove pravice varuje Listina Evropske unije o temeljnih pravicah³⁰ (Listina EU). EU pa je s protokolom št. 8 pristopila tudi k EKČP. Glede na možnost omejevanja lahko pravice razdelimo v tri skupine: (1) pravice, ki jih ni mogoče omejiti ali ukiniti – neodtujljive pravice³¹, (2) pravice, ki se v določenih okoliščinah lahko omejijo – odtujljive pravice, (3) pravice, ki jih lahko država v nacionalni zakonodaji omeji ali ukine glede na določen družbeni interes – pogojne pravice.

²⁶ Družbena pogodba zgodovinsko ne priznava monarha kot nekoga od boga pooblaščenega za sprejemanje zakonov, monarhi so čisto navadni ljudje (Jean-Jacques Rousseau, *Du contrat social ou Principes du droit politique*, 1762). Družbena pogodba ureja legitimnost avtoritete države in njenih institucij nad posameznikom v zameno za zaščito njegovih naravnih pravic. Rešuje tudi vprašanje odnosa med naravnimi pravicami in pravicami pozitivnega prava.

²⁷ Če ni utemeljenih razlogov za te razlike, lahko to bistveno vpliva na moralno in učinkovitost tistih nacionalnih enot, ki imajo manjše pravice.

²⁸ V členih 8–11 (8. Pravica do spoštovanja zasebnega in družinskega življenja; 9. Svoboda mišljenja, vesti in vere; 10. Svoboda govora; 11. Svoboda zbiranja in združevanja) konvencija navaja, da se pravice lahko omejijo, ko gre za interese demokratične družbe, če so omejitve skladne z zakonom.

²⁹ ESČP je pritožbeni organ in spada med mehanizme nadzora nad spoštovanjem človekovih pravic, izhajajočih iz EKČP.

³⁰ Listina EU potrjuje pravice, ki izhajajo zlasti iz skupnih ustavnih tradicij in mednarodnih obveznosti držav članic, Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, socialnih listin, ki sta jih sprejela EU in Svet Evrope, ter sodne prakse sodišča Evropske unije in Evropskega sodišča za človekove pravice. V tem okviru sodišča EU in držav članic listino razlagajo ob ustreznem upoštevanju pojasnil, oblikovanih pod vodstvom predsedstva konvencije, ki je listino sestavilo, in ki so bila dopolnjena pod vodstvom predsedstva Evropske konvencije.

³¹ EKČP priznava pravice, ki jih ni mogoče omejiti, in sicer (1) pravico do življenja, (2) prepoved mučenja ter nehumanega ravnanja in kaznovanja (3), prepoved suženjstva, (4) prepoved retroaktivnega kaznovanja.

2.1 Neodtujljive pravice pripadnikov vojaške organizacije

2.1.1 Pravica do življenja

Evropski predpisi, ki temeljijo na mednarodnem pravu, postavljajo pravico do življenja pred vse neodtujljive človekove pravice³². Vojaška organizacija v svojih predpisih³³ opredeljuje pri izvedbi svojih nalog tudi uporabo smrtonosne sile. Mednarodna skupnost je z Rimskim statutom (1988) sprejela standarde o uporabi smrtonosne sile in se uskladila, do katere mere in v katerih okoliščinah se smrtonosna sila lahko uporabi in kdaj je uporaba smrtonosne sile kršitev človekovih pravic³⁴. Vojaška organizacija v okviru izvajanja nevarnih operacij zahteva od svojih pripadnikov, da se za izvršitev naloge izpostavijo tudi smrtni nevarnosti³⁵. Pravico do življenja ima tudi nasprotnik ali sovražnik na bojišču, kar je značilnost vojaškega poklica³⁶.

2.1.2 Prepoved mučenja in nehumanega ravnanja ter kaznovanja³⁷

Mučenje, nehumano ravnanje ter neupravičeno kaznovanje so poleg smrti najstarejše kršitve človekovih pravic. Mučenje, nehumano ravnanje in kaznovanje ima v 21. stoletju absolutno dimenzijo, ne trpi nikakršne tolerance niti v izrednem in vojnem stanju. Prepoved mučenja je ena neodtujljivih človekovih pravic, ki jo Splošna deklaracija o človekovih pravicah navaja v petem členu, kar je indoktrinirano v

³² Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin navaja pravico do življenja prvo med pravicami, prav tako številne druge konvencije o človekovih pravicah.

³³ Pravila delovanja (Rules of Engagement).

³⁴ Pri mednarodni sodni praksi gre za vprašanja, ali so bile izrabljene vse možnosti, da se izogne konfliktu; ali je bilo posredovano opozorilo o napadu; ali je bilo storjeno vse za prekinitev konflikta; je šlo v konfliktu za usmerjeno delovanje na le potrjene vojaške cilje; ali so bili med mogočimi vojaškimi cilji izbrani tisti, ki so najmanj ogrožali civilno prebivalstvo; ali so bile izkoriščene vse možnosti za zaščito civilnega prebivalstva; ali je bilo storjeno vse za zaščito medicinskega in humanitarnega osebja, transportnih sredstev, bolnišnic, kulturnih objektov ter zaščiteneh *con z* begunci; ali je bilo storjeno vse, da se prepreči uničenje objektov, ki bi povzročili katastrofe večjih razsežnosti (uničenje jezov, rafinerij jedrskih objektov); ali je bilo storjeno vse, da se izogne uporabi orožij, ki povzročajo odvečno škodo, bojnih strupov, jedrskega, biološkega in kemičnega orožja ter protipehotnih min (povzeto po Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, ki predstavlja 161 pravil mednarodnega humanitarnega prava).

³⁵ Nadrejeni morajo sprejeti vse potrebne ukrepe za zmanjšanje življenjske nevarnosti: (1) vojake je treba za nevarne operacije ustrezno usposobiti, (2) vojaki morajo biti na nevarnih operacijah ustrezno opremljeni, (3) vojakom mora biti na nevarnih operacijah zagotovljena ustrezna zdravstvena oskrba.

³⁶ Raziskava v ameriški vojski je pokazala, da je vojaka na bojišču najbolj strah zavestno odvzeti življenje nasprotniku.

³⁷ Svet Evrope je 1987 sprejel Evropsko konvencijo o preprečevanju mučenja in nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja (RS jo je v URL potrdila leta 1994).

stališčih in sodni praksi ESČP ter drugih mednarodnih dokumentih³⁸. Listina EU opredeljuje prepoved mučenja in nečloveškega ravnanja v četrtem členu³⁹.

2.1.3 Prepoved suženjstva in prisilnega dela

EKČP opredeljuje prepoved suženjstva in prisilnega dela v 4. členu, pri čemer iz te diktacije izključuje katero koli službo vojaške narave, službe, ki jo zahtevajo namesto obveznega služenja vojaškega roka v državah, v katerih je dopusten ugovor vesti, službe, ki se opravljajo ob nevarnostih ali nesrečah, ko je ogroženo življenje ljudi ali blaginja skupnosti, ali službe, ki so del običajnih državljskih dolžnosti⁴⁰. Vpoklic in obvezno služenje vojaškega roka torej še ne pomenita prisilnega dela, če se lahko takemu načinu služenja nabornik izogne⁴¹. Tudi vsebina dela med služenjem vojaškega roka je pogosto predmet razprav o človekovih pravicah⁴². Listina EU v 5/2. členu določa, da se od nikogar ne sme zahtevati, da opravlja prisilno ali obvezno delo⁴³. V času izrednih razmer, naravnih nesreč ali povišane bojne pripravljenosti morajo pripadniki vojske opravljati naloge, ki so jim bile naložene. Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah v 8. členu določa, da se med prisilno in obvezno delo ne šteje katera koli vojaška služba, in sicer v primerih, ko je priznan ugovor vesti. Seveda pa se pojavi vprašanje pravice do ugovora vesti za profesionalne pripadnike vojaške organizacije⁴⁴. Priporočila mednarodnih organizacij (Svet Evrope,

³⁸ Konvencija ZN proti mučenju, Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah, EKČP, Evropska konvencija o preprečevanju mučenja in nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja, Listina temeljnih človekovih pravic v Evropski uniji, Rimski statut Mednarodnega kazenskega sodišča in druge.

³⁹ V vojaški organizaciji se v mirnodobnem času še vedno lahko pojavljajo ravnanja, ki so opredeljena kot mučenje ali nečloveško ravnanje: (1) Ritualni in obredi, ki igrajo pomembno vlogo za kohezijo in moralo nekaterih enot in so navadno organizirani pri sprejemu novincev v enoto, novince pa pri ceremonijah fizično in psihično preverjajo. Preverjanja gredo včasih do meja, ko je velika možnost psihofizičnih poškodb; (2) potreba po vzdrževanju discipline, podrejenosti ter brezpogojnega izvrševanja ukazov lahko zaradi verbalnega in fizičnega kaznovanja pripelje do nasilja; (3) Pomanjkanje učinkovitega nadzora ter kontrolnih mehanizmov prispeva k razvoju nasilniškega obnašanja v vojaški organizaciji in s tem do nehumanega ravnanja; (4) Pretiravanje pri usposabljanjih v terenskih pogojih in simulacija bojnih razmer lahko pripeljeta do prestopa meje legitimnega poveljevanja in zastraševanja (Handbook on Human Rights of Armed Forces Personnel and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel, OVSE, 2008).

^{Med} službe, ki ne štejejo za prisilne ali obvezne, so dela, ki se zahtevajo pri rednem prestajanju zapora ali med pogodnim odpustom s prestajanja zaporne kazni, službe, ki so komu dodeljene ob nevarnosti ali ob nesreči (8. v povezavi s 15. členom), ko je ogroženo življenje ljudi ali blaginja skupnosti ter dela ali službe, ki so sestavni del običajnih državljskih dolžnosti.

⁴⁰ Med službe, ki ne štejejo za prisilne ali obvezne, so dela, ki se zahtevajo pri rednem prestajanju zapora ali med pogodnim odpustom s prestajanja zaporne kazni, službe, ki so komu dodeljene ob nevarnosti ali ob nesreči (8. v povezavi s 15. členom), ko je ogroženo življenje ljudi ali blaginja skupnosti ter dela ali službe, ki so sestavni del običajnih državljskih dolžnosti.

⁴¹ Filozofija naborništvaja se je namreč spremenila iz »vsak sposoben mlad državljan, v določeni starosti, mora služiti vojaški rok« v novo definicijo »vsak sposoben mlad državljan, v določeni starosti, mora služiti vojaški rok, z možnostjo, da izbere alternativni način služenja« (Rowe, 2005, str. 14).

⁴² Ali spada na primer pospravljanje pridelka (ki je v nekaterih državah med dovoljenimi nalogami med služenjem vojaškega roka) med vsebine, ki jih lahko uvrstimo v prisilno delo?

⁴³ Tudi ESČP je večkrat zavzelo stališče, da ugovor vesti še ne pomeni oprostivne služenja vojaškega roka, se pa lahko nacionalna država odloči za ta ukrep.

⁴⁴ Ugovor vesti priznava profesionalnim pripadnikom vojske le nekaj držav v Evropi. V svojih odgovorih na vprašalnik ODIHR-DCAF so naslednje države navedle, da njihova zakonodaja omogoča ugovor vesti profesionalnim vojakom: Nemčija, Norveška, Belorusija, Poljska, Ruska Federacija, Slovaška, Španija, Švica in ZDA (Priročnik OVSE, str. 83).

OVSE) gredo v smeri, da se ugovor vesti⁴⁵ prizna tako profesionalnim vojakom kot nabornikom. Pri ugovoru vesti nabornikov gre po eni strani za vprašanje zakonskih predpisov, da učinkovito zaščitijo ljudi, da niso prisiljeni delati v nasprotju s svojimi najglobljimi prepričanji. Po drugi strani pa mora legislativa zagotoviti tudi okoliščine, da bo ugovor vesti pristen in ne le poskus izogibanja zakonskim obveznostim⁴⁶. Pri nadomestnem služenju vojaškega roka gre za vprašanje politik in načinov, s katerimi različne države urejajo pravico do ugovora vesti⁴⁷. Ugovor vesti je lahko tudi selektiven, ne nanaša se na služenje vojaškega roka na splošno, temveč le na sodelovanje v bojnih operacijah,⁴⁸ in ga priznava zelo malo držav⁴⁹. Nesorazmerno podaljšanje nadomestnega služenja brez utemeljenih razlogov lahko pomeni kršitev 1. člena Evropske socialne listine⁵⁰ (Priporočilo Sveta Evrope 2010 (4) str. 32). Odločilen preskok k legalizaciji ugovora vesti je bilo Priporočilo odbora ministrov Sveta Evrope⁵¹, s katerim so pozvali države članice, da uskladijo svoje zakonske predpise z vsebino pravice ugovora vesti.

2.1.4 Prepoved retroaktivnega kaznovanja

EKČP v 7. členu določa, da ne sme »nihče biti obsojen za katerokoli dejanje, izvršeno s storitvijo ali opustitvijo, ki ni bilo določeno kot kaznivo dejanje po domačem ali po mednarodnem pravu v času, ko je bilo storjeno«. Načelo prepovedi retroaktivne uporabe kazenskega prava pomeni, da mora biti vsako kaznivo dejanje opredeljeno z zakonom ter zanj predpisana kazen, kar pa ne more vplivati na sodbo, če je bilo dejanje storjeno v času pravne praznine.

2.2 ODTUJLJIVE IN POGOJNE PRAVICE VOJAKOV

Odtujljive in pogojne pravice se v določeni meji prekrivajo, čeprav gre za dva legislativno ločena koncepta z različno uporabo v praksi. Pri odtujljivih pravicah gre za časovno omejitev ali odvzem nekaterih pravic pod pogoji, ki so določeni v zakonih ali drugih predpisih. Pri pogojnih pravicah se že na začetku za vojake določena pravica

⁴⁵ Vprašanje ugovora vesti je osebno in razume svobodo posameznika, da postopa skladno s svojimi prepričanji in odbije sodelovanje v oboroženih silah ali vojaških operacijah, če je to v nasprotju z njegovim prepričanjem, vero ali vestjo.

⁴⁶ Države lahko ugovor vesti obravnavajo kot nekaj neizpodbitnega ali pa lahko vzpostavijo mehanizme za preizkus iskrenosti ugovora s testiranjem pred komisijo.

⁴⁷ Skladno s priporočili Sveta Evrope nadomestno služenje vojaškega roka ne sme trajati dlje, kot bi trajal vojaški rok. Nadomestna služba ne sme biti kaznovalne ali ponižujoče narave. Razlika v trajanju nadomestnega služenja vojaškega roka, ki je ni mogoče objektivno utemeljiti, pomeni diskriminacijo in s tem kršitev 14. člena EKČP.

⁴⁸ Selektiven ugovor vesti je problematičen iz dveh vzrokov: (1) Vprašanje ugotavljanja iskrenosti; (2) Motivacija za selektivni ugovor vesti je lahko bolj politično vprašanje kot vprašanje vesti (Priročnik OVSE, str. 84).

⁴⁹ Nemško Zvezno upravno sodišče je leta 2005 odločilo v prid v vojski zaposlenega računalniškega inženirja, ki je zaradi ugovora vesti leta 2003 zavrnil delo na računalniškem programu, ker je menil, da dela v podporo vojni v Iraku, ki je nepravična. (Vir: Bundesverwaltungsgericht, Urteil vom 21. Juni 2005 (Az: 2 WD 12. 4). Države, ki ne priznajo selektivnega ugovora vesti, so Češka Republika, Hrvaška, Finska, Irska, Litva, ZDA (Priročnik OVSE, str. 84).

⁵⁰ »1. člen: Vsak mora imeti možnost, da se preživlja s poklicem, ki ga je svobodno izbral.«

⁵¹ Priporočilo predvideva možnost podajanja vloge tudi po že začetem služenju, nadomestna služba ne sme biti kaznovalne narave, osebe na alternativnem služenju ne smejo imeti manjših pravic kot tisti, ki služijo vojaški rok (Priporočilo 87 (8), str. 2).

lahko omeji ali odvzame v imenu državne ali nacionalne varnosti, njene ozemeljske celovitosti ali zaradi varstva pravic in svoboščin drugih ljudi⁵². Odtujljive pravice delimo v dve širši kategoriji: 1. pravice, ki zajemajo celotno vojaško organizacijo in 2. pravice določenih skupin v vojaški organizaciji. Iz skupine odtujljivih in pogojnih pravic so za vse pripadnike vojaške organizacije najpomembnejše: (a) državljanske in politične pravice, (b) svoboda zbiranja in združevanja ter (c) pravica do zasebnosti. Skupine, ki v okviru človekovih pravic v vojaški organizaciji zahtevajo posebno obravnavo, so: (a) naborniki v oboroženih silah, (b) ženske v oboroženih silah, (c) narodnostne in jezikovne manjšine v oboroženih silah, (d) verske skupine v oboroženih silah, (e) istospolno usmerjeni v oboroženih silah, (f) mladoletne osebe v oboroženih silah in (g) prostovoljci v oboroženih silah.

2.2.1 Državljske in politične pravice

Vojaki bi, po konceptu »državljan v uniformi«, morali uživati enake državljanske in politične pravice kot preostali državljani. Kljub temu pa praksa nekaterih držav in teoretični koncepti, ki zagovarjajo politično nevtralnost,⁵³ predvidevajo, da lahko politična aktivnost vojakov škodljivo vpliva na disciplino v vojaški organizaciji in ni skladna z vojaškim poklicem. Članice EU pripadnikom vojaške organizacije najpogosteje omejujejo sodelovanje v političnih strankah, kandidacijo za politične funkcije, sodelovanje na političnih shodih in demonstracijah, sindikalno svobodo in svobodo izražanja. Utemeljitev navedenih omejitev izhajajo iz koncepta, da so pripadniki vojaške organizacije branitelji ustavnega reda ter ozemeljske celovitosti, kar zahteva politično nevtralnost in ločenost od politične polemike⁵⁴. Politična nevtralnost oboroženih sil pa ima tudi drug pomen: zagotavlja ohranjanje homogenosti oboroženih sil in preprečuje odpiranje političnih polemik znotraj vojske, kar zmanjšuje možnost konfrontacij med političnim vodstvom države in vojsko.

⁵² Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah v 4. členu določa: »Če izjemna splošna nevarnost ogroža obstanek države in je to objavljeno z uradnim aktom, smejo države pogodbenice tega Pakta ukreniti kaj, kar razveljavlja njihove obveznosti iz tega Pakta, vendar strogo v obsegu, ki ga tako stanje zahteva; pogoj pa je, da taki ukrepi niso neskladni z drugimi obveznostmi, ki jim jih nalaga mednarodno pravo, in da nimajo za posledico diskriminacije, ki bi temeljila le na rasi, barvi, spolu, jeziku, veri ali socialnem poreklu.« Iz te vsebine so izvzete neodtujljive pravice (4. b člen), 4. c člen pa podpisnicam tega pakta nalaga, da sporočijo, od katerih določb tega pakta so odstopile ter zakaj so to storile.

⁵³ Kodeks OVSE iz 1996 v 23. členu navaja: »Vsaka država bo v svoji nacionalni zakonodaji zagotovila politično nevtralnost oboroženih sil.«

⁵⁴ V praksi se pri omejevanju političnih pravic za pripadnike oboroženih sil vedno išče ustrezno razmerje med odvzetimi političnimi svoboščinami in pravicami ter cilji, povezanimi z omejitvami. Po mnenju Evropskega sodišča za človekove pravice mora biti omejitev pravno utemeljena, s čimer se doseže transparentnost in predvideva tudi možnost izpodbijanja. Na primer omejevanje članstva v političnih strankah in strankarsko delovanje država lahko upraviči s potrebo po ločevanju vojske in politike, argumenti pa seveda slabijo, ko govorimo o lokalni politiki, pri čemer lokalne oblasti niso vključene v vprašanja uporabe vojske, niti v vprašanja o vojaškem proračunu, niti v druga temeljna vprašanja, ki zadevajo vojaško organizacijo. Za pripadnike rezervne sestave ter vojake na služenju vojaškega roka pa praktično ni argumentiranih razlogov za omejitve političnih svoboščin in pravic (Sodbe ESČP).

2.2.1.1 Svoboda izražanja in svoboda združevanja

Svobodo izražanja in svobodo združevanja predpisujejo številni mednarodni dokumenti in jih je sprejela večina držav EU. Splošna deklaracija o človekovih pravicah predvideva svobodo izražanja in svobodo združevanja v 19. in 20. členu⁵⁵; Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah v 19. in 21. členu⁵⁶; EKČP v 10. in 11. členu⁵⁷. Omejitev teh pravic vojakom se od države do države razlikuje, cilj omejitve pa je predvsem preprečevanje odkrivanja vojaških skrivnosti⁵⁸. ESČP postavlja precej jasno ločnico med svobodo izražanja in interesi nacionalne varnosti po varovanju zaupnosti v vojaški organizaciji⁵⁹.

2.2.1.2 Pravica voliti in biti izvoljen⁶⁰

Pravica do glasovanja na volitvah je bistvo demokratične družbe. Volilna pravica je predvidena v 25. členu Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah⁶¹. Članice EU imajo široko diskrecijsko pravico pri določanju načina te pravice za pripadnike oboroženih sil, vendar Listina EU v 39. in 40. členu opredeljuje pravico

⁵⁵ 19. člen »Vsakdo ima pravico do svobode mišljenja in izražanja, všteti pravico, da nihče ne sme biti nadlegovan zaradi svojega mišljenja, in pravico, da lahko vsak išče, sprejema in širi informacije ter ideje s kakršnimi koli sredstvi in ne glede na meje«. 20. člen »1. Vsakdo ima pravico do svobodnega in mirnega zbiranja in združevanja.; 2. Nikogar se ne sme prisiliti k članstvu v katero koli društvo.«

⁵⁶ 19. člen: »1. Nihče ne sme biti nadlegovan zaradi svojih mnenj; 2. Vsakdo ima pravico do svobodnega izražanja; s to pravico je mišljeno svobodno iskanje, sprejemanje in širjenje vsakovrstnih informacij in idej, ne glede na državne meje, v ustni, pisni, tiskani ali umetniški obliki ali na katerikoli drug svobodno izbran način; 3. Uveljavljanje svoboščin iz 2. točke tega člena obsega posebne dolžnosti in posebno odgovornost. Zato sme biti podvrženo določenim omejitvam, ki pa morajo biti izrecno določene z zakonom in potrebne: a) zaradi spoštovanja pravic in ugleda drugih; b) zaradi zaščite nacionalne varnosti ali javnega reda, javnega zdravja ali morale«. 21. člen: »Priznava se pravica do mirnega zbiranja. Glede te pravice so možne le tiste omejitve, ki jih določa zakon in so v demokratični družbi v interesu nacionalne in javne varnosti ter javnega reda ali varstva javnega zdravja ali morale, ali pa varstva pravic in svoboščin drugih.«

⁵⁷ 10. člen »Svoboda izražanja 1. Vsakdo ima pravico do svobode izražanja. Ta pravica obsega svobodo mišljenja ter sprejemanja in sporočanja obvestil in idej brez vmešavanja javne oblasti in ne glede na meje. Ta člen ne preprečuje državam, da zahtevajo dovoljenje za delo radijskih, televizijskih in kinematografskih podjetij; 2. Izvrševanje teh svoboščin vključuje tudi dolžnosti in odgovornosti in je zato lahko podrejeno odličnosti in pogojem, omejitvam ali kaznim, ki jih določa zakon, in ki so nujne v demokratični družbi zaradi varnosti države, njene ozemeljske celovitosti, zaradi javne varnosti, preprečevanja neredov ali kaznivih dejanj, za varovanje zdravja ali morale, za varovanje ugleda ali pravic drugih ljudi, za preprečitev razkritja zaupnih informacij ali za varovanje avtoritete in nepristranskosti sodstev;« 11. člen »Svoboda zbiranja in združevanja 1. Vsakdo ima pravico do svobode zbiranja in združevanja, vključno s pravico, da ustanavlja sindikate in se jim pridruži, da bi zavaroval svoje interese; 2. Izvrševanje teh pravic je mogoče omejiti samo z zakonom, če je to nujno v demokratični družbi zaradi državne ali javne varnosti, za preprečitev neredov ali kaznivih dejanj, zaradi varovanja zdravja ali morale ali za varovanje pravic in svoboščin drugih ljudi. Ta člen ne preprečuje, da bi pripadnikom oboroženih sil, policije ali državne uprave z zakonom omejili izvrševanje teh pravic.«

⁵⁸ ESČP dopušča državam članicam pri reševanju problematike varovanja tajnih podatkov visoko stopnjo svobode, vendar pa zastopa stališče, da morajo biti vse omejitve pravno utemeljene. Več v sodbah Rekvényi proti Madžarski (ESČP, 20. 5. 1999, no. 25390/94) ali ena temeljnih sodb s tega področja Engel proti Nizozemski (ESČP, 8. 6. 1976, 5100/71).

⁵⁹ V primeru Vereinigung demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi proti Avstriji je ESČP zavzelo stališče, da mora biti nacionalni interes v primeru omejevanja pravice do svobode izražanja jasno pravno utemeljen.

⁶⁰ Priporočilo Sveta Evrope (Recommendation 1714 (2005)) poziva vse članice, da ponovno proučijo omejitve, ki veljajo za pripadnike oboroženih sil, in omejitve odpravijo.

⁶¹ »Vsak državljan ima brez diskriminacije in brez nerazumnih omejitev pravico voliti in biti voljen na volitvah, ki dajejo volilcem pravico svobodnega izražanja volje.«

voliti in biti voljen tako v Evropski parlament kot na volitvah v nacionalni državi brez omejitev.

2.2.1.3 Vojaška združenja in sindikati

Listina EU predvideva sindikalno svobodo v 12./1. členu ter pravico do kolektivnih pogajanj v 28. členu, omejitve uživanja teh pravic so dovoljene le na podlagi zakonskih utemeljitev. Nekatere države imajo v svoji legislativi predvideno, da se lahko vojaki pridružijo združenjem, ki zastopajo njihove interese. Svoboda združevanja je pravica, ki je priznana v vseh najbolj pomembnih dogovorih o spoštovanju človekovih pravic in zajema svobodo vključevanja v združenja in sindikate znotraj stroke. Kolektivne aktivnosti, ki jih organizirajo reprezentanti, lahko vključujejo tudi stavke, javne demonstracije ali javne izjave. Kolektivna telesa lahko igrajo pomembno vlogo pri zastopanju svojih članov, vključno z zaščito človekovih pravic v vojaški organizaciji. Vojaška združenja in sindikati lahko zastopajo tudi interese posameznikov na različnih ravneh zastopanja – od ravni enote pa navzgor do sodišč in mednarodnih sodišč. Lahko pa sodelujejo ali vodijo tudi pogajanja o kolektivnih pogojih službe. Njihova vloga je lahko pomembna tudi pri reorganizacijah in preoblikovanju oboroženih sil.

2.2.2 Pravica do veroizpovedi v vojaški organizaciji

Povezavo med religijo, vojno, uporabo nasilja in smrtjo je Max Weber opisoval že na prehodu v dvajseto stoletje, ko o potrebi po veri govori pri srečevanju s smrtjo nasprotnikov in tovarišev na bojnem polju (Weber, 1988, str. 536–573). Pravica do verske svobode, določena v 10. členu Listine EU in je po vsebini enaka z 9. členom EKČP, ki navaja, da ima vsak pravico do svobode misli, vesti in veroizpovedi⁶². Svoboda izpovedovanja vere ali prepričanja se sme omejiti samo v nekaterih primerih⁶³. Koncept veroizpovedi zajema teistična, neteistična in ateistična prepričanja, sodelovanje ali nesodelovanje pri zasebnih ali javnih formalnih verskih obredih posamično ali v skupnosti drugih oseb ter druga verska dejanja ali izraze prepričanja oziroma oblike osebnega ali skupnega vedenja. Pravo o človekovih pravicah prepozna notranjo (forum internum) in zunanjo (forum externum) razsežnost verske svobode. V vojaški organizaciji je bolj izražena zunanja razsežnost verske svobode, saj zajema tudi sodelovanje pri javnih formalnih verskih obredih posamično ali v skupnosti drugih oseb, prepoved takega sodelovanja pa lahko pomeni dejanje, ki je kršitev človekovih pravic⁶⁴.

⁶² Ta pravica vključuje svobodo spremembe vere ali prepričanja ter svobodo, da človek bodisi sam ali skupaj z drugimi ter zasebno ali javno izraža svojo vero ali prepričanje v bogoslužju, pouku, praksi ali verskih obredih.

⁶³ »Zaradi javne varnosti, za zaščito javnega reda, zdravja ali morale ali zaradi varstva pravic in svoboščin drugih ljudi« (9/2.člen EKČP). Listina EU v 10. členu s podobno vsebino kot EKČP opredeljuje pravico do svobodne veroizpovedi.

⁶⁴ Eden ključnih pokazateljev o pristopu k priznavanju te pravice v vojski je uveljavitev vikariata ali predstavnika posamezne veroizpovedi v vojaški organizaciji. Skoraj v vseh državah verski predstavniki sodelujejo pri načrtovanju, politiki in doktrini celostne skrbi vojakov in njihovih družinskih članov. Po priporočilu OVSE bi morale biti vojaške organizacije v državah članicah odprte za vsakogar, ne glede na versko pripadnost, s čimer bi zagotovile odpravo vseh oblik latentne diskriminacije.

2.2.3 Pravica do svobode in varnosti

Splošna deklaracija o človekovih pravicah v 9. členu navaja, da ne sme nihče biti samovoljno zaprt, pridržan ali izgnan. 5. člen EKČP daje vsakomur pravico do prostosti in osebne varnosti⁶⁵. Ta pravica pa se lahko omeji v izrednih razmerah, ki jih določa zakon, ali zaradi ohranitve javnega reda in miru.

2.2.4 Pravica do pravičnega sojenja

Pravica do pravičnega sojenja je neposredno povezana s pravico do svobode in varnosti. Zajeta je v 6. členu EKČP, velja tudi za pripadnike vojske, zajema pa: (1) načelo nedolžnosti do dokaza krivde; (2) pravico do javnega nepristranskega sojenja v razumnem roku; (3) pravico do seznanitve z vsebino obtožbe, ki ga bremeni; (4) pravico do časa in zagovornika za pripravo obrambe. ESČP pa vključuje še (1) pravico do dostopa do sodnega varstva; (2) pravico do obrambe z molkom⁶⁶; (3) pravico do enakega varstva pravic⁶⁷ (Priporočilo Sveta Evrope 2010⁶⁸, str. 39).

2.2.5 Pravica do spoštovanja zasebnega in družinskega življenja

Zasebno življenje v tem primeru vključuje življenjski slog, fizično in psihično integriteto, socialno identiteto, identifikacijo glede na spol, ime, spolno usmerjenost in spolno življenje. Zasebna korespondenca vojaške organizacije mora biti v vsakem primeru omogočena, vojaška organizacija pa mora svojim pripadnikom zagotoviti ustrezno ravnovesje med poklicnim in zasebnim življenjem (Nolte 2003, str. 43). Dopisovanje vključuje pošto, telefonsko komuniciranje, elektronsko pošto ali druge oblike prenosa zasebnih informacij. Vsebina informacij je osebna, način prenosa je neuraden, informacije pa so namenjene družinskim članom ali prijateljem (Priporočilo Sveta Evrope 2010, str. 45). EKČP to pravico opredeljuje v 8. členu⁶⁹. ESČP je sprejelo stališče, da glede omejevanja te pravice v imenu nacionalne

⁶⁵ *Razen v primerih in skladno s postopkom, ki je predpisan z zakonom: zakonit pripor; odrejen s sodbo pristojnega sodišča, zakonit odvzem prostosti osebi, ki se ne pokori zakoniti odločbi sodišča, ali zato, da bi zagotovili izpolnitev kakšne z zakonom naložene obveznosti, zakonit odvzem prostosti, ki je potreben zato, da bi osebo privedli pred pristojno sodno oblast ob utemeljenem sumu, da je storila kaznivo dejanje, ali kadar je to utemeljeno nujno zato, da bi preprečili storitev kaznivega dejanja ali beg po storjenem kaznivem dejanju, pridržanje mladoletnika na podlagi zakonite odločbe zaradi vzgojnega nadzorstva ali zakonit odvzem prostosti mladoletniku zato, da bi ga privedli pred pristojno oblast, zakonito pridržanje oseb, da bi preprečili širjenje nalezljivih bolezni, ali duševno bolnih oseb, alkoholikov, narkomanov in potepuhov, zakonit odvzem prostosti osebi z namenom, da bi ji preprečili nedovoljen vstop v državo, ali pripor osebe, proti kateri teče postopek za izgon ali izročitev.*

⁶⁶ *Pri pravici do molka ne gre le za prepoved uporabe prisile ali zvijače, temveč tudi za preprečevanje samoobdolžitve, saj se obdolženec morda ne zaveda, da se mu ni treba izpovedati zoper njega samega.*

⁶⁷ *The right to equality of arms (»enakost orožij«) ali tudi načelo obojestranskega zaslišanja (audiatur et alter pars).*

⁶⁸ *Priporočilo 2010 (Priporočilo Sveta Evrope 2010, str. 44) poudarja pomen neodvisnih nepristranskih vojaških sodišč, ločenih od linije vodenja in poveljevanja. Vojaški sodniki morajo imeti status, ki zagotavlja neodvisnost in nepristranskost. Splošno načelo javne obravnave mora veljati tudi za postopke pred vojaškimi sodišči.*

⁶⁹ *8. člen EKČP: »Vsakdo ima pravico do spoštovanja svojega zasebnega in družinskega življenja, svojega doma in dopisovanja. Javna oblast se ne sme vmešavati v izvrševanje te pravice, razen če je to določeno z zakonom in nujno v demokratični družbi zaradi državne varnosti, javne varnosti ali ekonomske blaginje države, zato, da se prepreči nered ali zločin, da se zavaruje zdravje ali morala ali da se zavarujejo pravice in svoboščine drugih ljudi«. Na splošno velja, da je pravica do spoštovanja zasebnega življenja enaka tako v vojaški organizaciji kot v civilnem okolju. Pravico je mogoče omejiti le, če je to opredeljeno v zakonskih določilih.*

varnosti ali operativne učinkovitosti upošteva le omejitve, utemeljene s konkretnimi prepričljivimi primeri⁷⁰.

2.2.6 Pravica sklepanja zakonske zveze

Pravico do poroke definira EKČP v 12. členu⁷¹, nacionalna zakonodaja nekaterih držav članic pa omogoča tudi poroke istospolnih partnerjev. Pravica sklepanja zakonske zveze in pravica ustvarjanja družine je v Listini EU opredeljena v 9. členu.

2.2.7 Pravica do pravičnega plačila

Pravica do pravičnega plačila je zagotovljena s 4. členom⁷² Evropske socialne listine. Sledi cilju zagotoviti vojakom dostojen življenjski standard⁷³. Skladno s 23. členom Evropske socialne listine in v povezavi z 12. členom imajo vsi vojaki, ki so dosegli določeno starost, tudi pravico do pokojnine, ki jim omogoča dostojno življenje. Listina EU to pravico obravnava v 31. členu.

2.3 Pravice iz naslova enakosti

20. člen Listine EU sporoča, da smo pred zakonom vsi enaki. Direktiva o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost (Direktiva 2000/43) poudarja enakost in ostro zavrača ideje o rasizmu, ksenofobiji in antisemitizmu. V nadaljevanju Listina EU prepoveduje vsakršno diskriminacijo⁷⁴, poudarja spoštovanje raznolikosti in načelo enakosti moških in žensk. Dokumenti o človekovih pravicah in teoretiki (Nolte, Moskos 1996, Battistelli, Daugherty) enakosti manjšinskih skupin v vojaški organizaciji posvečajo posebno pozornost. Članice EU uporabljajo dva pristopa: (1) asimilacijskega, ki se nagiba k zmanjševanju razlik med različnimi skupinami v vojaški organizaciji na način, da se najde skupni imenovalac v nacionalni identiteti. Takšna oblika lahko uspešno blaži trenja med različnimi skupinami, lahko pa oslabi vezi pripadnikov vojaške organizacije do skupne zgodovine in vrednot. Vzgoja, izobraževanja in usposabljanja so najpomembnejši elementi asimilacijskega pristopa. (2) Multikulturalni pristop podpira raznolikost⁷⁵ in spoštuje lastno identiteto manjšinskih skupin. V oboroženih silah se pogosto sprejemajo aktivnosti za zmanjševanje diskriminacije⁷⁶, ki zajema ukrepe za doseganje rasne enakosti, vključno z zapolnitvijo kvote za zaposlovanje etničnih manjšin, odpravo ovir za zaposlovanje etničnih manjšin, povečanje števila višjih

⁷⁰ V primeru *Smith in Grady proti Združenemu Kraljestvu*, sodba št.: 33985/96 in 33986/96 z dne 27. 12. 1999.

⁷¹ »Moški in ženske, zrela za zakon, imajo pravico skleniti zakonsko zvezo in ustanoviti družino v skladu z domačimi zakoni, ki urejajo uveljavljanje te pravice.«

⁷² 4. člen: »Vsi delavci imajo pravico do pravičnega plačila, ki njim in njihovim družinam zagotavlja dostojen življenjski standard.«

⁷³ Po priporočilu Evropskega odbora za socialne pravice se šteje za dostojno plačilo vsaj 50 odstotkov povprečne plače.

⁷⁴ Gre za vsako diskriminacijo na podlagi spola, rase, barve kože, etničnega ali socialnega porekla, genetskih značilnosti, jezika, vere ali prepričanja, političnega ali drugega mnenja, pripadnosti narodnosti manjšini, premoženja, rojstva, invalidnosti, starosti ali spolne usmerjenosti.

⁷⁵ Belgija spodbuja dvojezično vojaško strukturo, da lahko vsak vojak sliši povelja v svojem jeziku (*Priročnik OVSE*, str. 111).

⁷⁶ V *Združenem Kraljestvu* so leta 1998 sklenili sporazum o partnerstvu med Ministrstvom za obrambo in Komisijo za rasno enakost (CRE) s ciljem povečanja rasne enakosti v oboroženih silah (*Priročnik OVSE*, str. 107).

častnikov iz etničnih manjšin in odpravo diskriminacije do drugih manjšinskih skupin (Priročnik OVSE, str. 102). Članice se pogosto srečujejo s težavami, kako *de jure* o nediskriminaciji implementirati v *de facto* prakso enakih možnosti.

2.3.1 Ženske v oboroženih silah

Pri udeležbi žensk v oboroženih silah gre za vprašanje ene osnovnih človekovih pravic⁷⁷, sodelovanje v nacionalni obrambi in oboroženih silah je namreč del pravic, ki se nanašajo na vlogo državljana. Gre za vprašanje pozitivnega sprejemanja in integracije žensk⁷⁸ v oborožene sile kot tradicionalno izrazito moško sredino. Prehod na profesionalne⁷⁹ oborožene sile, sprememba kulturnih vrednot⁸⁰ in povečanje nebojnih nalog⁸¹ vojaške organizacije so vplivali na porast žensk v vojaški organizaciji. Po drugi strani pa vojaške operacije za zagotavljanje miru in varnosti po svetu zahtevajo raznolikost kvalifikacij in virov, ženske pa dopolnjujejo sposobnosti moških v vojaški organizaciji in povečujejo operativno učinkovitost⁸².

2.3.2 Istospolna usmerjenost in vojaška organizacija

Glavna argumenta, ki sta istospolno usmerjenim preprečevala vstop v oborožene sile, sta bila: (1) istospolna usmerjenost je motnja osebnosti; (2) istospolna usmerjenost predstavlja grožnjo operativni učinkovitosti oboroženih sil (Priročnik OVSE, str. 130). Dekriminalizacija istospolne usmerjenosti ter spoznanje, da istospolna usmerjenost ni bolezen,⁸³ je v precej državah⁸⁴ prispevala k priznavanju enakega obsega pravic, kakor tudi uvedbo posebnih prepovedi o diskriminaciji istospolno usmerjenih v nacionalnih in mednarodnih predpisih⁸⁵. S tem je bil tudi umaknjen prvi argument prepovedi zaposlovanja javno opredeljenih istospolno usmerjenih v vojski. Glede drugega argumenta⁸⁶ pa iz držav, ki so ukinile prepoved prisotnosti

⁷⁷ EKČP v 14. členu prepoveduje diskriminacijo glede na spol. Listina EU govori o enakosti žensk v 23. členu: »Enakost žensk in moških se mora zagotoviti na vseh področjih, vključno z zaposlovanjem, delom in plačilom za delo.«

⁷⁸ Leta 2006 je bila opravljena raziskava nezaželenega spolnega vedenja v OS Združenega Kraljestva, ki je pokazala, da je bilo kar 85 odstotkov žensk, pripadnic oboroženih sil, izpostavljenih vsaj eni izmed oblik (pripovedovanje šal in zgodb s spolno vsebino, uporaba spolnih izrazov, uporaba eksplicitno spolnega materiala, uporaba gest ali spolne govornice telesa) nezaželenega spolnega vedenja (Quantitative & qualitative research into sexual harassment in the armed forces).

⁷⁹ Vojaška obveznost je navadno predpisana za moški del populacije.

⁸⁰ Proces sprejemanja »drugačne« vloge ženske traja že več kot stoletje. Emancipacija je prispevala k večji udeležbi žensk v poklicih sploh, posledično tudi v oboroženih silah.

⁸¹ Sprejem novih nalog, informatizacija in birokratizacija so povečali število delovnih mest v upravnih, logističnih, zdravstvenih in drugih sektorjih oboroženih sil.

⁸² Usposabljanja z usmerjevalnimi vsebinami, hitre sankcije, kratke pritožbene poti in postopki ter koncept politike ničelne tolerance bistveno prispevajo k zmanjševanju diskriminacije žensk v OS.

⁸³ Istospolna usmerjenost je bila opredeljena kot psihična motnja do leta 1972 (združenje Ameriških psihiatrov je leta 1973 objavilo Izjavo o stališču do istospolne usmerjenosti, v kateri ugotavlja, da istospolna usmerjenost ni psihološka motnja – American Journal of Psychiatry, 1973, str. 497).

⁸⁴ Med državami EU Grčija ne dovoljuje vstopa istospolno usmerjenim (Povelje predsednika iz leta 2002 – vsem z motnjo seksualne identitete se prepoveduje služenje v oboroženih silah (Priročnik OVSE, str. 134).

⁸⁵ 26. člen Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah, 14. člen Evropske konvencije o človekovih pravicah in 21. člen Listine EU o temeljnih pravicah.

⁸⁶ »Prisotnost istospolno usmerjenih slabo vpliva na bojno pripravljenost in učinkovitost, slabšo kohezivnost in bojno moralo.«

istospolno usmerjenih⁸⁷, ni poročil, da prisotnost istospolno usmerjenih negativno vpliva na pripravljenost in učinkovitost.

2.3.3 Mladoletniki in oborožene sile

Kot mladoletne osebe razumemo v tem kontekstu tiste osebe, ki so mlajše od 18 let. Evropska socialna listina predvideva: »posebni pogoji dela za osebe med 15. in 18. letom starosti⁸⁸«. Izbirni protokol h Konvenciji o otrokovih pravicah postavlja minimalno starost za sodelovanje v oboroženih spopadih, in sicer 18 let⁸⁹, predvideva pa tudi minimalno starost za rekrutiranje⁹⁰. Izbirni protokol predvideva tudi dvig⁹¹ spodnje starostne meje⁹² za prostovoljni vstop v oborožene sile⁹³. Največja težava je ugotavljanje »resnične prostovoljno izražene volje« za vstop v oborožene sile pri mladoletnikih⁹⁴.

2.4 Pravice iz naslova delovnih pogojev

OVSE je delovne pogoje identificiral kot eno mogočih konfliktnih vsebin med vojaško organizacijo in vojaki. Pri zagotavljanju ugodnih delovnih razmer v vojski gre za delovne pogoje v miru. Mednarodne operacije in misije (MOM) ter delovni pogoji v posebnih razmerah tukaj niso zajeti. Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (OZN) govori o pravicah do pravičnih in ugodnih delovnih pogojev v 7. členu⁹⁵. Evropska socialna listina zagovarja »pravične pogoje dela v zvezi s plačilom in delovnim časom«. Pripadniki vojaške organizacije se tudi v mirnodobnih pogojih dela srečujejo z vsakdanjim stresom, povezanim z ravnanjem s kompleksnimi oborožitvenimi sistemi, pripravami za delovanje na območju operacij in urjenjem, pri čemer so izpostavljeni različnim fizičnim agensom⁹⁶ in

⁸⁷ V več primerih so države EU umaknile prepovedi in omejitve za istospolno usmerjene šele po uvedbi evropske protidiskriminatorne zakonodaje (Segal v Callagan in Kernic 2003, str. 217).

⁸⁸ Evropska socialna listina, poglavje Zaposlitev.

⁸⁹ Izbirni protokol v prvem členu navaja: »Države pogodbenice sprejmejo vse mogoče ukrepe, da zagotovijo, da pripadniki njihovih oboroženih sil, ki še niso dopolnili 18 let, neposredno ne sodelujejo v sovražnostih.«

⁹⁰ Države pogodbenice zagotavljajo, da osebe, ki še niso dopolnile 18 let, niso obvezno rekrutirane v njihove oborožene sile.

⁹¹ 38. člen Konvencije o otrokovih pravicah določa spodnjo starostno stopnjo za vstop v oborožene sile 15 let.

⁹² Po Izbirnem protokolu je spodnja starostna meja 18 let.

⁹³ Za države pogodbenice, ki dopuščajo prostovoljni vstop v nacionalne oborožene sile pri starosti, nižji od 18 let, je predvideno, da s posebnimi ukrepi zagotovijo: (1) da je vstop v oborožene sile resnično prostovoljen, (2) da mladoletniki vstopajo celovito obveščeni o dolžnostih, ki jih ta služba vključuje, (3) da te osebe predložijo zanesljiv dokaz o starosti pred sprejemom v vojaško službo.

⁹⁴ Težko je namreč potegniti ločnico med prostovoljnim vstopom v oborožene sile in med blagimi oblikami pritiska, kot so ekonomski dejavniki, kulturni dejavniki, politika aktivnega zaposlovanja in spodbude vrstnikov ali sorodnikov.

⁹⁵ »Države pogodbenice tega Pakta priznavajo vsakomur pravico do pravičnih in ugodnih delovnih pogojev, ki zlasti zagotavljajo: (1) nagrado, s katero sta vsem delavcem zagotovljena vsaj pravičen zaslužek in enako plačilo za delo enake vrednosti brez kakršnega koli razločka; zlasti mora biti ženskam zajamčeno, da njihovi delovni pogoji niso težji od pogojev, ki so jih deležni moški, in da prejemajo za enako delo enako plačilo kot moški; človeka vredno življenje zanje in za njihove družine skladno z določbami tega Pakta; (2) zdrave in varne delovne pogoje; (3) za vse enako možnost napredovanja pri delu v ustrezno višjo kategorijo, upoštevajoč pri tem le delovno dobo in sposobnosti; (4) počitek, prosti čas, ustrezno omejitev delovnega časa in periodičen plačan dopust ter nadomestilo za praznične dni.«

⁹⁶ Gre za hrup, vlago, mraz, vročino (številne direktive EU).

podaljšanemu delovnemu času. V Listini EU je EU postavila zahtevo po pravičnih pogojih dela⁹⁷, izpostavljena je tudi pravica do omejenega (31. člen) delovnega časa, ki je v nasprotju z Moskosovim (1988) institucionalnim konceptom stalne razpoložljivosti. Minimalne standarde ugodnih delovnih pogojev je EU upoštevala v direktivah 89/391⁹⁸ in 89/655⁹⁹ ter številnih drugih¹⁰⁰.

2.5 Veterani vojn in njihove pravice

Ena pomembnejših značilnosti civilno-vojaških odnosov je, kako država opazi prispevek pripadnikov vojske in kako pomaga njim in njihovim družinam, ko zapustijo vojaško organizacijo. Nekatere države EU¹⁰¹ imajo zelo širok pristop pri definiciji veteranov; to so vse osebe, ki so bile angažirane v oboroženih silah, ne glede na to, ali so bili razporejene na bojna območja. V drugo skupino spadajo države¹⁰², ki veterane definirajo kot nekdanje pripadnike vojske, ki so sodelovali v vojni ali njim podobnim okoliščinam (Priročnik OVSE, str. 188).

2.6 Človekove pravice in sodelovanje v mednarodnih operacijah in na misijah (MOM)

Naloge oboroženih sil se v MOM precej razlikujejo od sicer tradicionalnih nalog bojevanja ali obrambe lastne države. Prav tako kot zagotavljanje učinkovitosti v MOM se v večnacionalnih kontingentih pojavlja tudi vprašanje zagotavljanja pravic pripadnikov vojske. Zaščita človekovih pravic v MOM ni le eden stranskih produktov misije, ampak je njen glavni del. Navadno vojaki med sodelovanjem v MOM spadajo glede pravic pod jurisdikcijo nacionalne države, kar pomeni, da veljajo iste pravne

⁹⁷ »Vsak delavec ima pravico do zdravih in varnih delovnih pogojev ter delovnih pogojev, ki spoštujejo njegovo dostojanstvo. Vsak delavec ima pravico do omejenega delovnega časa, dnevnega in tedenskega počitka ter plačanega letnega dopusta«.

⁹⁸ Direktiva govori o odgovornosti delodajalca, da sprejme ukrepe, potrebne za zagotovitev varnosti in zaščito zdravja delavcev, vključno s preprečevanjem poklicnih tveganj, zagotavljanjem obveščanja in usposabljanja ter zagotavljanjem potrebne organizacije in sredstev.

⁹⁹ Direktiva govori o načinih uvajanja ukrepov za spodbujanje izboljšav varnosti in zdravja delavcev pri delu.

¹⁰⁰ Direktiva Evropskega Parlamenta in Sveta 2004/37/ES z dne 29. aprila 2004 o varovanju delavcev pred nevarnostmi zaradi izpostavljenosti rakotvornim ali mutagenim snovem pri delu; Direktiva Evropskega parlamenta in Sveta 2000/54/ES z dne 18. septembra 2000 o varovanju delavcev pred tveganji zaradi izpostavljenosti biološkim dejavnikom pri delu; Direktiva Evropskega parlamenta in Sveta 2009/148/ES z dne 30. novembra 2009 o varstvu delavcev pred tveganji zaradi izpostavljenosti azbestu pri delu; Direktiva Evropskega parlamenta in Sveta 1999/92/ES z dne 16. decembra 1999 o minimalnih zahtevah za izboljšanje varnosti in varstva zdravja delavcev, ki so lahko ogroženi zaradi eksplozivnega ozračja; Direktiva Evropskega parlamenta in Sveta 2002/44/ES z dne 25. junija 2002 o minimalnih zdravstvenih in varnostnih zahtevah glede izpostavljenosti delavcev tveganjem zaradi fizikalnih dejavnikov (vibracij); Direktiva Evropskega parlamenta in Sveta 2003/10/ES z dne 6. februarja 2003 o minimalnih zahtevah za varnost in zdravje v zvezi z izpostavljenostjo delavcev fizikalnim dejavnikom (hrup); Direktiva Evropskega parlamenta in Sveta 2004/40/ES z dne 29. aprila 2004 o minimalnih zdravstvenih in varnostnih zahtevah v zvezi z izpostavljenostjo delavcev tveganjem, ki nastajajo zaradi fizikalnih dejavnikov (elektromagnetnih sevanj); Direktiva Sveta 90/269/EGS z dne 29. maja 1990 o minimalnih zdravstvenih in varnostnih zahtevah za ročno premeščanje bremen, kadar za delavce obstaja predvsem nevarnost poškodbe hrbta; Direktiva Sveta 90/270/EGS z dne 29. maja 1990 o minimalnih varnostnih in zdravstvenih zahtevah za delo s slikovnimi zasloni; Direktiva Sveta 92/85/EGS z dne 19. oktobra 1992 o uvedbi ukrepov za spodbujanje izboljšav na področju varnosti in zdravja pri delu nosečih delavk in delavk, ki so pred kratkim rodile ali dojijo.

¹⁰¹ Združeno Kraljestvo priznava status veteranstva vsem, ki so bili v OS angažirani več kot en dan, iste pravice pa imajo tudi tisti, ki jih veterani vzdržujejo. To zajema približno 16 odstotkov vse populacije v ZK.

¹⁰² Na primer Nizozemska.

norme¹⁰³ kot v matični državi (Nolte 2003, str. 225), kar pa seveda pomeni določene težave¹⁰⁴. Pravni položaj vojakov v multinacionalnih kontingentih, njihove pravice in pravno odgovornost navadno ureja dokument *Model Status of force Agreement*¹⁰⁵, ki določa, da imajo pripadniki nacionalnih kontingentov pravice in imuniteto, določeno s sporazumom, in so pod izključno jurisdikcijo države pošiljateljice.

3 ZAŠČITA ČLOVEKOVIH PRAVIC V VOJAŠKI ORGANIZACIJI

3.1 Usposabljanja o človekovih pravicah¹⁰⁶

Usposabljanja o človekovih pravicah so neke vrste »preventiva« in imajo v vojaški organizaciji dvojni pomen: (1) na osnovni ravni usposabljanje o človekovih pravicah pomeni spoštovanje teh pravic tako zunaj vojaške organizacije kot znotraj nje; (2) pripadniki vojaške organizacije se bolj zavedajo pomena spoštovanja človekovih pravic, ko so izpostavljeni posebnim pogojem vojaškega življenja na misijah ali drugih vojaških aktivnostih. V razvitih demokracijah je usposabljanje o človekovih pravicah sredstvo za krepitev demokratičnih vrednot vojakov o vlogi in etiki vojaške službe, kar je zelo pomembno za spreminjajoče se varnostno okolje, v katerem delujejo današnji pripadniki vojaške organizacije zlasti v okviru mirovnih in multilateralnih sil (Born, 2003, str. 150).

3.2 Kodeksi profesionalne etike v vojski

Vloga politične elite v demokratični državi je, da institucionalizira spoštovanje človekovih pravic v vojaški organizaciji. Vloga vojske pa je, da spoštovanje človekovih pravic implementira v praksi. Klub ustavnim in drugim nacionalnim pravnim normam imajo na področju človekovih pravic pomembno vlogo tudi kodeksi profesionalne vojaške etike¹⁰⁷ in pomenijo konsistentno politiko države pri spoštovanju človekovih pravic v vojski, s čimer se doseže splošno sprejemanje spoštovanja človekovih pravic v praksi¹⁰⁸.

¹⁰³ Ideja o poenotenju pravnega sistema za vse udeležence v MOM, ne glede na to, iz katere države prihajajo, s ciljem povečanja učinkovitosti in homogenosti kontingentov, niso nove (Nolte, 2003, str. 226).

¹⁰⁴ Različna pravna podlaga za delovni čas, linijo poveljevanja, prosti čas, disciplinske postopke.

¹⁰⁵ Na primer *Model Status-of-Forces Agreement for Peace-keeping Operations*, UN Doc. A/45/594 (1990) ali *Model Agreement on the status of the European Union-led forces between the European Union and a Host State*, Council of the European Union 11894/07.

¹⁰⁶ OVSE je glede usposabljanja s področja človekovih pravic predstavil nekaj priporočil: (1) Izobraževanje s temi vsebinami bi moralo biti zajeto na začetnem tečaju vojakov; (2) Usposabljanja o človekovih pravicah za višjo raven bi morala biti zajeta tudi v tečajih za častnike, predvsem s ciljem preprečevanja kršitev s področja človekovih pravic; (3) Vojaška organizacija bi morala zaposlovati tudi civilne strokovnjake s področja človekovih pravic; (4) V vojaških kodeksih bi morale biti vsebine o človekovih pravicah; (5) Človekove pravice morajo imeti tako pri kadrovanju kot pri delu vojakov velik pomen; (6) Treba bi bilo vzpostaviti centre odličnosti za spodbujanje zavesti o človekovih pravicah v vojaški organizaciji.

¹⁰⁷ Kodeksi profesionalne etike praviloma vsebujejo poglavja o spoštovanju človekovih pravic, poudarjajo enakost, tolerantnost, nevtralnost in prevladujoče vrednote vojaške organizacije.

¹⁰⁸ Povojna rekonstrukcija nemških oboroženih sil je uvedla enega najbolj znanih konceptov profesionalne etike – *Innere Führung*. Koncept vsebuje smernice za notranjo organizacijo vojaške organizacije na eni strani ter integracijo oboroženih sil v civilno družbo na drugi strani, kar prispeva k zmanjševanju napetosti pri spoštovanju človekovih pravic v vojski.

3.3 Odgovornost poveljnikov glede spoštovanja človekovih pravic

Vojaška organizacija je družbi odgovorna tako glede porabe proračunskih sredstev in delovanja kot spoštovanja ustave in podrejenih pravnih aktov. Tukaj gre tudi za široko področje spoštovanja človekovih pravic. Vloga poveljujočih je, da poskrbijo, da so nacionalni in nadnacionalni predpisi o človekovih pravicah dostopni vsem pripadnikom vojaške organizacije, da poskrbijo za izvajanje usposabljanj, spoštujejo predpise in v kolektivu soustvarjajo klimo kohezivnosti, medsebojnega zaupanja in spoštovanja. Poseben poudarek na poveljniški odgovornosti je v času delovanja (vojna, delovanje v mirovnih operacijah in na misijah, posebej v operacijah za vsiljevanje miru)¹⁰⁹.

3.4 Individualna odgovornost

Prek predpisov in procesov usposabljanja prenesejo nadrejeni odgovornost spoštovanja človekovih pravic na podrejene, moralna in pravna dolžnost podrejenih pa je, da spoštujejo zapovedi nadrejenih. Za protipravno izdane zapovedi v državah EU navadno obstajajo mehanizmi, ki omogočajo, da te zapovedi ni treba izvršiti¹¹⁰.

3.5 Institucija varuh človekovih pravic za vprašanja človekovih pravic v oboroženih silah

Institucija varuh človekovih pravic v oboroženih silah (v nadaljevanju varuh) igra pomembno vlogo pri prizadevanjih, da vojaška organizacija deluje skladno z vladavino prava in spoštovanjem človekovih pravic. Njegov neodvisni nadzor krepi zaupanje v vojsko, tako da vzpostavlja večjo preglednost administrativnih postopkov, ne ogroža pa avtoritete linije vodenja in poveljevanja. Kot neodvisno telo prispeva varuh k vzpostavitvi demokratičnega civilnega nadzora nad vojaško organizacijo. Institucije varuha so nastale kot produkt prizadevanj ponovne vzpostavitve urejenih civilno-vojaških odnosov po drugi svetovni vojni¹¹¹. Podoben proces je potekal tudi v postkomunističnih državah po koncu hladne vojne (Romunija 1997, Poljska 1987), ki so v okviru demokratične konsolidacije vzpostavile institucije varuha¹¹². V drugi skupini držav se je pojavila potreba po vzpostavitvi institucije zaradi težav, nakopičenih znotraj oboroženih sil¹¹³.

¹⁰⁹ Doktrina poveljniške odgovornosti namreč govori, da so poveljujoči odgovorni za dejanja svojih podrejenih, če so vedeli ali bi morali vedeti za njihova dejanja (Haška konvencija 1907).

¹¹⁰ Eden izmed pristopov na tem področju je izvrševanje le zakonitih zapovedi (Belgija, Združeno Kraljestvo), čeprav Nolte obravnava tudi možnost zavezujoče zapovedi ne glede na zakonitost (Nolte, 2003, str. 93).

¹¹¹ Norveška (1952) in Nemčija (1959) sta z vzpostavitvijo varuha želeli doseči legalizacijo neodvisnega telesa za spodbujanje demokratičnega nadzora nad oboroženimi silami ter spremljanje vedenja oboroženih sil.

¹¹² V primeru Romunije in Poljske gre za parlamentarnega varuha, ki je pristojen tudi za javni sektor.

¹¹³ Smrt dveh nabornikov in splošno nezadovoljstvo v oboroženih silah Združenega Kraljestva so bili vzroki za institucionalno reševanje težav prek komisarja za pritožbe. V Belgiji in na Irskem so z institucijo varuha želeli izboljšati trenutni ad hoc sistem za obravnavo pritožb (Born, Wills, Buckland 2011, str. 4–15).

4 PRIPOROČILA IN USMERITVE EVROPSKIH INSTITUCIJ¹¹⁴

Evropske institucije, ki se ukvarjajo z varnostjo ali temeljnimi pravicami in svoboščinami, spremljajo težnje po spremembah varnostnega okolja v postmodernem obdobju in spodbujajo članice k uveljavitvi koncepta »državljan v uniformi«, po katerem pripadniki vojaške organizacije uživajo enake temeljne pravice in svoboščine, kot jih imajo drugi državljani, vendar z omejitvami, ki jih zahtevajo posebnosti vojaške službe. Svet Evrope je tako leta 1988 z Resolucijo 903 predstavil koncept »državljan v uniformi«. Največja organizacija regionalne varnosti v Evropi, Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi, je s Kodeksom vedenja v vojaškopolitičnih vidikih varnosti (1994) potrdila koncept »državljan v uniformi«. Leta 2006 je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope izdala Priporočilo 1742, v katerem opozarja, da je vojaška organizacije del demokratične družbe, njeni pripadniki pa so »državljan v uniformi«, ki jim zaradi posebnosti vojaške organizacije med opravljanjem nalog ni treba odvzemati pravic, posebej v času, ko vojaška organizacija ni neposredno vpeta v izvajanje bojnih nalog. Leta 2010 je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope izdala Priporočilo 2010 (4), s katerim je želela doseči večjo enotnost glede ozaveščanja in usposabljanja o človekovih pravicah med vojskami članicami Sveta Evrope. Nadzorni in pritožbeni mehanizem za področje spoštovanja človekovih pravic, ESČP, ima podoben pristop kot druge evropske institucije in zagovarja koncept »državljan v uniformi«. Sodišče je skozi zgodovino¹¹⁵ postalo vse bolj skeptično do utemeljitev, s katerimi nacionalne države utemeljujejo omejitve človekovih pravic v vojski (Leigh, 2006 str. 3). Analizirane sodbe ESČP¹¹⁶ kažejo, da se pristop sodišča glede utemeljitev omejitev človekovih pravic v vojski spreminja. V sedemdesetih letih je bilo dovolj, če je bila omejitev za vojake predpisana v zakonu, novejša sodba pa usmerjajo države članice, da ponovno pregledajo zakonodajo in ugotovijo, ali so omejitve še vedno nujne¹¹⁷. Ženevski center za demokratični nadzor oboroženih sil¹¹⁸ je podal iniciativo za uveljavljanje mehanizmov, ki bodo povečevali ozaveščenost in zagotavljali spoštovanje človekovih pravic v vojski. Ista organizacija je dala tudi iniciativo za vzpostavitev tako imenovanih *Ombuds institucij* za oborožene sile¹¹⁹. Na tretji konferenci 2011 je bil pripravljen Beograjski memorandum¹²⁰, v katerem so bili potrjeni standardi in najboljše prakse varovanja človekovih pravic v

¹¹⁴ Svet Evrope, OVSE, Ženevski center za demokratični nadzor oboroženih sil, ESČP, EUROMIL. EU je s pristopom k EKČP sprejela tudi vse protokole in priporočila, ki izhajajo iz nje, torej vse dokumente, ki jih tukaj navajamo.

¹¹⁵ Iz analiziranih sodb je razvidno, da ECHR zastopa stališče, da: (1) morajo biti vse omejitve, ki jih država nalaga pri uživanju temeljnih pravic in svoboščin vojakom, podprte s podrobno oblikovano zakonodajo, ki mora biti javno dostopna; (2) zakonodaja ne more vsebovati diskrecijskih pravic za omejitve temeljnih pravic in svoboščin, v nasprotnem primeru pa morajo vsebovati mehanizme za zaščito pred zlorabo diskrecijske pravice; (3) je vojak državljan v uniformi in mora uživati vse pravice, ki jih uživajo preostali državljani, z nujnimi omejitvami, ki jih prinaša vojaška služba.

¹¹⁶ *Engel proti Nizozemski 1976, Klass proti Nemčiji 1978, Rekvényi proti Madžarski 1999, Păstorul Cel Bun proti Bolgariji 2013.*

¹¹⁷ Sodišče ne upošteva več utemeljitev za omejitve »v imenu nacionalne varnosti«, omejitve morajo biti natančno obrazložene in utemeljene (Rowe, 2006).

¹¹⁸ Geneva centre for the Democratic Control of Armed Forces – (DCAF).

¹¹⁹ Ombuds-Institutions for the Armed Forces – (OIAF).

¹²⁰ Belgrade memorandum, *Protecting Human Rights Of Armed Forces Personnel: Old And New Challenges.*

vojaški organizaciji, potrjen pa je bil tudi koncept »državljan v uniformi«. Evropske organizacije v konvencijah, priporočilih in sodbah vse bolj usmerjajo svoje članice k večjemu spoštovanju človekovih pravic in zmanjševanju omejitev glede uživanja pravic v vojaški organizaciji.

5 PRISTOPI ČLANIC EU

Raven zagotavljanja človekovih pravic vojakom v posamezni članici EU je posledica številnih dejavnikov, med katerimi izstopajo zgodovina, tradicija, splošne družbene vrednote in način razumevanja vojske v družbi. Članice EU vojakom najpogosteje omejujejo: (1) v imenu zagotavljanja politične nevtralnosti¹²¹ sodelovanje v političnih strankah in kandidaturi na volitvah za politične funkcije; (2) v imenu zagotavljanja vojaške učinkovitosti pa so lahko omejeni svoboda izražanja, svoboda združevanja in sindikalna svoboda ter pravica do stavke. Glede omejevanja človekovih pravic vojakom uporabljajo demokratične države dva temeljna pristopa: (1) prvi pristop postavlja v ospredje vojaško organizacijo z njenimi cilji, ki so pred pravicami posameznika, pripadnika vojaške organizacije. Vojska je po tem pristopu unikatna v nacionalni državi. Ta originalnost je imperativ, ki ji daje operativno učinkovitost. Pripadnik vojske ni le navaden javni uslužbenec, je oseba, ki se odziva na poziv države in je predan državi, nalogi in časti. Že v prisegi se vojak odloči odreči določenim človekovim pravicam, v imenu cilja vojaške organizacije pa je za državo pripravljen žrtvovati lastno življenje. Individualne pravice in svoboščine vojakov so pri takem pristopu praviloma minimalne. (2) Drugi pristop pa ugotavlja, da je vojska v 20. stoletju šla skozi proces prilagajanja družbi, in sicer kot posledica političnih, socialnih, ekonomskih, pravnih in tehnoloških družbenih pritiskov. Za postmoderno vojsko je značilna tudi uporaba zmogljivosti zunaj nacionalne države na misijah in internacionalizacija zmogljivosti. Vojaki pri aktivnostih v mednarodnih operacijah in na misijah opravljajo tudi naloge svetovanja političnim institucijam pri vzpostavitvi vrednot spoštovanja človekovih pravic in svoboščin. V ospredju je zavedanje, da vsebine teh nalog veliko lažje opravijo, če je spoštovanje človekovih pravic tudi njihova vrednota.

¹²¹ V državah članicah EU so znani trije različni pristopi o sodelovanju vojakov v političnih procesih (Nolte, Krieger 2003 str. 77): (1) restriktivna (konzervativna) politika zagotavlja »nevidne« oborožene sile, ko gre za vprašanja, ki so predmet javne razprave, oborožene sile so strogo ločene od politične in javne razprave, v nekaterih državah pa so jim omejene tako svoboda izražanja kot pravica kandidature na volitvah, pravica do svobode združevanja in svobode izražanja. (2) Umerjena politika je po Noltu (2003) oblika prepovedi, s katero se država želi izogniti mnenju, da je vojaška organizacija ali njeni pripadniki namenjena za doseganje določenih političnih ciljev. Cilj takega pristopa je omejevanje delovanja pripadnikov vojaške organizacije v javnem življenju. (3) Cilj najmanj omejevalnih politik in pristopov glede uveljavljanja političnih pravic je spodbuditi sodelovanje pripadnikov oboroženih sil v političnem življenju in demokratičnih procesih v državi s čim manj omejitvami in pod pogoji, da uveljavljanje političnih pravic ni v nasprotju z opravljanjem vojaških dolžnosti.

Tabela 1:
Najpogosteje omejene
človekove pravice in
temeljne svoboščine v
vojskah držav EU
Vir:
Svet Evrope, CDDH
(2012)016,
2012,
Questionnaire
on the imple-
mentation of
Committee
of Ministers'
Recommendation CM/
Rec (2010)4 on
human rights of
members of the
armed forces.

Država	Svoboda govora ¹²²	Pravica do kandidature na volitvah	Pridruževanje političnim strankam	Svoboda združevanja	Sindikalna svoboda	Pravica do stavke
Republika Avstrija	da	da	da	da	da	o ¹²³
Kraljevina Belgija	o ³¹²⁴	o ¹²⁵	da	da	da	ne
Republika Bolgarija	o	ne	ne	da	ne	ne
Republika Češka	da	ne	ne	o ¹²⁶	ne	ne
Republika Ciper	da	o	ne	o	ne	ne
Republika Hrvaška	o ¹²⁷	ne	ne	da	ne	ne
Kraljevina Danska	da	da	da	da	da	da
Republika Estonija	o ¹²⁸	ne	ne	o ¹²⁹	ne	ne
Republika Finska	da	ne	ne	da	da	da
Francoska republika	o ¹³⁰	o	o	ne	ne	ne
Helenska republika	da	o ¹³¹	ne	ne	ne	ne
Irska	da	ne	ne	da	ne	ne
Italijanska republika	o ¹³²	da	ne	ne	ne	ne
Republika Latvija	o	ne	ne	ne	ne	ne
Republika Litva	o	ne	ne	o	ne	ne
Veliko vojvodstvo Luksemburg	da	o	da	da	da	ne
Republika Madžarska	o	o ¹³³	ne	da	da	ne
Republika Malta	da	o	ne	ne	ne	ne
Zvezna republika Nemčija	da	da	da	da	da	o ¹³⁴
Kraljevina Nizozemska	o	o ¹³⁵	da	da	da	da
Republika Poljska	da	o ¹³⁶	ne	o	ne	ne
Portugalska republika	o	o	ne	da	ne	ne
Romunija	o	ne	ne	o	ne	ne
Slovaška republika	o ¹³⁷	o ¹³⁸	ne	o	ne	ne
Republika Slovenija	o	da	o	da	da	ne
Kraljevina Španija	o	o	ne	da	ne	ne
Kraljevina Švedska	da	da	da	da	da	da
Združeno Kraljestvo	o	o	o	ne	ne	ne

DA – priznana pravica,
NE – ni priznana pravica,
O – velja določena omejitev uživanja pravice

Sklep Začetki človekovih pravic segajo v 17. stoletje. Najprej so bile oblikovane filozofske teorije o naravnih pravicah človeka, v 19. stoletju pa še o političnih pravicah. Internacionalizacija človekovih pravic je bila potrjena s Splošno deklaracijo o človekovih pravicah. Vojska je bila tradicionalno ločena od filozofskih razprav o človekovih pravicah, saj je bil vojak le del organiziranega nasilja, ki mu življenje ali individualne pravice niso pomenile posebne vrednote. V postmodernem obdobju se vojske prilagajajo novemu varnostnemu okolju, ki je vplivalo tako na spremembo težišča poslanstva oboroženih sil kot tudi na spremembo v organizacijskem in poklicnem smislu in na pristop do zagotavljanja človekovih pravic znotraj vojske. Človekove pravice znotraj vojske, posebej pravice, ki izhajajo iz enakopravnosti, državljanske in politične ter socialne pravice so dobile po koncu hladne vojne povsem novo dimenzijo. Evropske institucije, ki spremljajo postmoderna gibanja sprememb varnostnega okolja, vse bolj spodbujajo svoje članice k zmanjševanju omejitev človekovih pravic znotraj vojaške organizacije. Pravni instrumenti in sodna praksa v evropskem pravnem redu obravnavajo pripadnika vojaške organizacije kot državljana v uniformi, ki je upravičen do enakih pravic kot drugi državljani, vendar z določenimi omejitvami, ki so del vojaškega življenja. Članice EU uporabljajo glede omejevanja človekovih pravic dva pristopa. Prvi, tradicionalni, daje prednost vojaški organizaciji in razume, da se vojak z vstopom in prisego odreka določenim individualnim pravicam. Drugi, postmoderna pristop, pa spremlja gibanje sprememb varnostnega okolja in nalog vojaške organizacije iz bojnih in obrambnih v naloge v mirovnih operacijah in na misijah. V takih vojskah je pripadnikom vojske praviloma zagotovljena široka paleta človekovih pravic. Zagotavljanje velikega obsega človekovih pravic pripadnikom vojaške organizacije ugodno vpliva tudi na

¹²² V vseh državah velja določena omejitev te pravice: prepoved izdaje vsebin zaupne narave, ki v tabeli ni zajeta kot omejevanje svobode govora.

¹²³ Zakonodajca dovoljuje vsem stavko »ultima ratio« (v skrajni sili).

¹²⁴ V belgijskih podrejenih predpisih veljajo vsebinske omejitve izražanja v javnosti za pripadnike in nekdanje pripadnike vojske.

¹²⁵ Omejeno na pokrajinske in občinske volitve (Svet Evrope, CDDH(2012)016, 2012, Questionnaire on the implementation of Committee of Ministers' Recommendation CM/Rec (2010)4 on human rights of members of the armed forces.

¹²⁶ Omejeno na združenja, organizirana pri ministrstvu ali vojski (ibid).

¹²⁷ 16. člen Zakon o službi u Oružanim snagama u Republici Hrvatskoj, NN 73/13.

¹²⁸ Prepoved izražanja političnih stališč (CDDH(2012)016).

¹²⁹ Omejeno na določena združenja.

¹³⁰ Francoski predpisi temeljijo na sodbi ESČP Engel proti Nizozemski iz leta 1976 (CDDH(2012)016).

¹³¹ V primeru kandidature mora kandidat izstopiti ali je odpuščen iz vojske (CDDH(2012)016).

¹³² Svoboda izražanja je odvisna od pridobitve dovoljenja (CDDH(2012)016).

¹³³ Lahko kandidira, ob izvolitvi pa je suspendiran iz vojaške službe (CDDH(2012)016).

¹³⁴ Dovoljena je stavka »ultima ratio«.

¹³⁵ Izvoljeni pripadniki vojske začasno izstopijo iz vojaške službe.

¹³⁶ Pripadniku vojaške organizacije mora biti v primeru kandidature odobrena začasna odsotnost z dela, ob izvolitvi pa mora zapustiti vojaško službo.

¹³⁷ Politično mnenje lahko pripadniki vojske izražajo le zunaj službe.

¹³⁸ Ob izvolitvi na določene funkcije pripadnik izstopi iz vojske.

javno podobo vojaške organizacije v družbi. Največja odgovornost za spoštovanje človekovih pravic znotraj vojske je v rokah državnih institucij¹²², ki lahko vsebine implementirajo skozi predpise in kodekse profesionalne etike vojske ter vzpostavijo mehanizme za učinkovit nadzor nad izvajanjem. Poveljujoči v vojaški organizaciji morajo zagotoviti, da so nacionalni in nadnacionalni predpisi o človekovih pravicah dostopni vsem pripadnikom vojaške organizacije, poskrbeti morajo za izvajanje usposabljanj s področja človekovih pravic ter tako soustvarjati klimo kohezivnosti, medsebojnega zaupanja in spoštovanja. Prav tako lahko vsak posameznik z opozarjanjem na kršitve prispeva h krepitvi človekovih pravic v vojaški organizaciji. Pomembno vlogo pri zagotavljanju pravic svojih članov imajo tudi vojaška združenja in sindikati, ki so zastopniki pravic svojih članov. Varuhi človekovih pravic v vojaški organizaciji obravnavajo problematiko človekovih pravic v vojski in oblikujejo priporočila o korektivnih ukrepih.

Literatura

1. Battistelli, F. 2003. *Integration Of Ethnic Minorities In The Armed Forces*. V Callagan Jean in Kernic Franz (Ed), 2003. *Armed Forces And National Security*. LIT Verlag Münster.
2. Born, H., Wills, A. in Buckland, B. S. 2011. *A Comparative Perspective of Ombudsman Institutions for the Armed Forces*. Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF).
3. Born, H. 2003. *Parlamentarni nadzor nad varnostnim sektorjem: načela, mehanizmi in praksa*. Ženeva, IPU in DCAF.
4. Buckland, B. S. in McDermot, W. 2012. *Ombuds Institutions for the Armed Forces: A Handbook*. DCAF Publisher.
5. Cerar, M. 2001. *Temelji ustavne ureditve, človekove pravice in temeljne svoboščine, gospodarska in socialna, razmerja*. Ljubljana: Upravna Akademija.
6. Dandeker, C., Wessely, S., Iversen, A. in Ross, J. 2006. *What's in a Name? Defining and Caring for "Veterans": The United Kingdom in International Perspective*. *Armed Forces & Society* 2006 32: 161. Sage publications.
7. Evropska Unija, 2000. *Direktiva Sveta 2000/43/ES z dne 29. junija 2000 o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost*. Uradni list Evropske unije 180, 19/07/2000 P. 0022 – 0026, Dostopno na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:20:01:32000L0043:SL:PDF> 19. 11. 2013.
8. Evropska unija, Evropski parlament. 2005. *Resolucija Evropskega parlamenta o položaju žensk v oboroženih spopadih in njihovi vlogi pri obnovi in demokratičnem procesu v državah po koncu konfliktov (2005/2215(INI))*. Dostopno na: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0245+0+DOC+XML+V0//SL> 15. 5. 2013.
9. *Evropsko sodišče za človekove pravice, 1976. Sodba: Case Of Engel And Others v. The Netherland*. Application no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72 Dostopno na: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57479#{"itemid":\["001-57479"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57479#{) 11. 10. 2013.
10. *Evropsko sodišče za človekove pravice, 1994. Vereinigung demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi v. Austria*. Application no. 15153/89. Dostopno na: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57908> 3. 1. 2014.
11. *Evropsko sodišče za človekove pravice, 1999. Case Of Smith and Grady v. The United Kingdom*. Application No.:33985/96, 33986/96, Dostopno na: <http://sim.law.uu.nl/sim/>

¹²² Struktur nadzora v parlamentu in obrambnem ministrstvu

- caselaw/Hof.nsf/1d4d0dd240bfee7ec12568490035df05/cc7127f13dcc31a9c12567fb002ab651?OpenDocument* 10. 1. 2014.
12. *Evropsko sodišče za človekove pravice*, 1978. Sodba: *Case Of Klass And Others v. Germany*, 5029/71, Dostopno na: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57510#{\"itemid\":\[\"001-57510\"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57510#{\) 7. 11. 2013.
 13. *Evropsko sodišče za človekove pravice*, 1999. Sodba: *Rekvényi v. Hungary Application no. 25390/94*. Dostopno na: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58262#{\"itemid\":\[\"001-58262\"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58262#{\) 14. 11. 2013.
 14. *Evropsko sodišče za človekove pravice*. 2013. *Letno poročilo Evropskega sodišča za človekove pravice 2012*. Dostopno na: http://echr.coe.int/Documents/Annual_report_2012_ENG.pdf, 14. 11. 2013.
 15. *Evropsko sodišče za človekove pravice*, *Informationsblatt zur Rechtsprechung des Europäischen Gerichtshofs für Menschenrechte (EGMR): Homosexualität: strafrechtliche Aspekte* http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Homosexuality_DEU.pdf, 11. 9. 2013.
 16. Garb, M. 2009. *Divergentno in konvergentno v odnosu med vojsko in družbo. Teorija in praksa* let. 46, 1–2/2009, str. 105–125.
 17. Grizold, A. 2005. *Slovenija v spremenjenem varnostnem okolju*. Ljubljana: Založba FDV.
 18. Kuhlmann, J. in Callaghan, J. 2000. *Military and Society in 21st Century Europe: A Comparative Analysis*. Hamburg, LIT Verlag.
 19. Moskos, C. Butler Sibley, J. 1996. *All That We Can Be: Black Leadership And Racial Integration The Army Way*. New York: Basic Books.
 20. Moskos, C., Williams, J. A., Segal, D. R. 2000. *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold war*. Oxford University Press, New York, Oxford.
 21. Nemško Upravno sodišče, *Bundesverwaltungsgerichts*. 2005. *Die Ausübung des Grundrechts der Freiheit des Gewissens nach Art. 4 Abs. 1 GG kann zur Unverbindlichkeit eines Befehls führen (Az: 2 WD 12.04)*. Dostopno na: http://www.deutsches-wehrrecht.de/WR-Urteile_Text_01.html, 10. 10. 2013.
 22. NATO, 2011. *How Can Gender Make A Difference To Security In Operations*. NATO Committee on Gender Perspectives. Dostopno na: http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_topics/20120308_1869-11_Gender_Brochure.pdf.
 23. Nolte, G., urednik. 2003. *European Military Law Systems*. Berlin: De Gruyter Recht.
 24. Nolte G., Krieger H., 2003. *Comparison of European Military Law Systems v Nolte Georg urednik*, 2003. *European Military Law Systems*. Berlin: De Gruyter Recht.
 25. *Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi*, 2008. *Handbook on Human Rights of Armed Forces Personnel and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel*. Published by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR).
 26. *Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi*, 2006. *Roundtable on Military Unions and Associations Bucharest, 30-31 October 2006 Summary Report*.
 27. *Organizacija Združenih Narodov*, *Generalna skupščina*, 1966. *Mednarodni pakt o državljskih in političnih sprejet na 16. decembra z resolucijo št. 2200 A (XXI)*.
 28. *Organizacija Združenih Narodov*, 1950. *General Comment no. 29 States of Emergency (article 4)*. Dostopno na: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f33171eba4be3974b4f7c1256ae200517361/\\$FILE/G0144470.pdf](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f33171eba4be3974b4f7c1256ae200517361/$FILE/G0144470.pdf) 22. 1. 2011.
 29. *Organizacija Združenih Narodov*, 1985. *Siracusa Principles on the Limitation and Derogation of Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights*, U.N. Doc. E/CN.4/1985/4, Annex 1985, Dostopno na: <http://www.refworld.org/docid/4672bc122.html> 27. 2. 2011.
 30. *Organizacija Združenih Narodov*, *Economic and Social Council*, 2006. *Civil And Political Rights, Including The Question Of Conscientious Objection To Military Service*. UN E/CN.4/2006/51. Dostopno na: <http://www.unhcr.org/geneva/pdf/humanrights/CHR62COStatement.pdf> 22. 4. 2013.

31. Organizacija Združenih Narodov, UNDP. 1994. *New Dimensions of Human Security, Human Development Report 1994*, Oxford/ New York: Oxford University Press.
32. Organizacija Združenih Narodov. 2005. *In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All. Report of the Secretary-General, New York 21 March 2005 UN Doc. A/59/2005.*
33. Organizacija Združenih Narodov, UNDP, 2013. *Bericht über Menschliche Entwicklung 2013*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_de_complete.pdf, 13. 12. 2013.
34. *Rimski statut mednarodnega kazenskega sodišča*, Uradni list RS, št. 101/2001.
35. Rowe, P. 2006. *The Impact of Human Rights Law on Armed Forces*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
36. Svet Evrope. *Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin*, Uradni list RS. 7-41/1994 (RS 33/1994).
37. Svet Evrope, Parlamentarna skupščina sveta Evrope, 2005. *Predlog resolucije Women in the armed forces*. Doc. 10609. Dostopno na: <http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=11008&Language=EN> 12. 2. 2013.
38. Svet Evrope. *Evropska konvencija o o preprečevanju mučenja in nečloveškega ali ponižujočega ravnanja ali kaznovanja*, Uradni list št. 1-1/1994 (RS 2/1994).
39. Svet Evrope, 1989. *Recommendation R (87) 8, Regarding Conscientious Objection To Compulsory Military Service*.
40. Svet Evrope, 1997. *Recommendation 1318 (1997), Human rights of conscripts*.
41. Svet Evrope, 2001. *Recommendation 1518 (2001), Exercise of the right of conscientious objection to military service in Council of Europe member states*.
42. Svet Evrope, 2005. *Recommendation 1714 (2005), Abolition of restrictions on the right to vote*.
43. Svet Evrope, 2006. *Recommendation 1742 (2006). Human rights of members of the armed forces*.
44. Svet Evrope, 2010. *Recommendation CM/Rec (2010) of the Committee of Ministers to member states on human rights of members of the armed forces*.
45. Svet Evrope, 2012. *CDDH(2012)016, 2012, Questionnaire on the implementation of Committee of Ministers' Recommendation CM/Rec(2010)4 on human rights of members of the armed forces*.
46. Svet Evrope. *Evropska socialna listina*, Uradni list RS, št. 24/1999 (10.4.1999)- MP, št. 7/99.
47. Van Ardenne -van der Hoeven, A. 2002. *Right to association for members of the professional staff of the armed forces*. Dokument 9518/2002 Committee on Legal Affairs and Human Rights, Council of Europe.
48. Vasak, K. 1977. *Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights*. in UNESCO Courier 30, Paris: UNESCO.
49. Weber, M. 1988. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie. I–III*. Tübingen.
50. *Zakon o službi u Oružanim snagama u Republici Hrvatskoj*, 2013. NN 73/13.